

Bratislava
Praha
2004

F e d o r G á l

1 + 1

P e t e r Z a j a c

PETRUS

© PETRUS, Bratislava, 2004

© Fedor Gál, Peter Zajac
Photography © Miro Švolík
Design © Peter Brunovský

ISBN 80-88939-83-6

Obsah

Predhovor	8
Pätnásť rokov po	9
Hodnoty a záujmy v politike	19
Víťazstvá a prehry	27
Sloboda bez zodpovednosti?	34
Kultúra ako spôsob života	43
Sociálne cítenie	51
Rituály, gestá, symboly	58
Verejná mienka	67
Naše identity	75
Slovenské sebavedomie	82
Vízie a ilúzie spolužitia	88
Byť inak iný	97
Miluj svojho blížneho	104
Ženy a muži	113
Smrť a umieranie	121
O slove	129
Výhľady	136

Predhovor

Začiatkom roka 2004 nás požiadal Štefan Hríb, vtedy ešte šéfredaktor týždenníka Domino fórum, aby sme každých štrnásť dní na stránkach tohto časopisu diskutovali o témach, ktoré si sami vyberieme. Pri pätnástej téme sa situácia zásadne zmenila – všetci redaktori skončili svoje pôsobenie v Domine. Posledné dva texty (Pätnásť rokov po a Výhľady) sme napísali už len pre túto knihu. Mohlo ich byť aj viac, ale to by sme nestihli knihu vydať k pätnástemu výročiu novembra 1989 a dať ju do rúk priateľom.

Radi by sme sa tiež poďakovali našim ženám Alte a Irene, ktoré čítali naše texty ako prvé, Jánovi Štrasserovi, ktorý ich pripravoval do tlače, Mirovi Švolíkovi za fotografie, Petrovi Chalupovi za vydanie knihy a spoločníkom od „jazmínového stola“ za dlhé diskusie a inšpiráciu.

Fedor Gál, Peter Zajac

PÄTNÄŠŤ ROKOV PO

Fedor Gál

Možnosť rozhodovať sa medzi dobrom a zlom sme mali vždy. Až posledných 15 rokov sa však rozhodujeme bez vonkajšieho tlaku. Aj preto žasneme, že zla neubúda a dobra nepribúda tak, ako by sme si priali. Všetky ostatné slobody sú iba bonus. Iste, je fajn čítať, čo sa predtým nedalo, slobodne vyjadrovať svoj názor, cestovať, podnikáť, nakupovať z pestrej ponuky a podobne. Opakujem však, je to iba bonus.

Každoročne za mnou začiatkom novembra prichádzajú novinári a pýtajú sa „čo dal a čo vzal november '89“. Odpovedám rutinne a ako ide čas, čoraz ľahostajnejšie. Existujú však „bliky“, ktoré sa mi za tie roky zažrali hlboko pod kožu. Napríklad:

1. Bolo to ešte v časoch veľkej revolučnej eufórie. Šiel som skoro ráno električkou na vtedajšiu Jiráskovu ulicu, kde sídlilo Koordinačné centrum Verejnosti proti násiliu (VPN). Pristúpil ku mne opitý človek a obvinil ma, že kvôli mne jeho deti nemajú čo jesť. Poradil som mu, nech menej pije. Strhla sa hádka, načo vodič zastavil a povedal, že nepôjde ďalej, kým jeden z nás nevystúpi. Vystúpil som ja a začal som mať podozrenie, že pravda a láska ťahajú za kratší koniec.

2. Asi mesiac po spontánnom výbuchu revolučného nadšenia sme v Koordinačnom centre VPN začali registrovať rýchle rozmnožovanie buniek Verejnosti proti násiliu v podnikoch a inštitúciách štátu. V sporoch o legitimitu so železnou pravidelnosťou prehrávali tie pôvodné a autentické vépeenky. Moc a očakávaný profit priťahuje podobný typ ľudí za všetkých režimov – ľudí so živočíšnou gravitáciou ku korytu a k moci.

3. Súbežne s pádom režimu došlo k sérii rebélií vo väzeniach. Spočiatku to vyzeralo ako duchovný pohyb. Akoby aj na ľudí s kriminálnou históriou a prítomnosťou doľahla očistná sila nových čias. Potom prišla amnestia a vzápätí sa amnestovaní začali masovo vracieť k starým návykom. A do roka a do dňa bola väčšina z nich tam, odkiaľ ich revolúcia „oslobodila“. Mnohí z nich s ďalšími závažnými deliktami za ušami. Žiadna spoločenská katarzia sa nekonala.

4. Z ničoho nič sa na uliciach objavili ľudia, ktorí začali hovoriť o novej totalite VPN fašizoidným jazykom. Odkiaľ sa vzali ľudia ako Pánis, Vitkovský a mnoho ďalších? Kde vyvierala pár dní po tom, čo sme sa zbavili neslobody, nenávisť a heslá o Maďaroch, ktorí majú ísť za Dunaj, a Židoch, ktorí by mali ísť do Palestíny? To už som bol z ilúzií o víťazstve pravdy a lásky nadobro vyliečený. Súboj so lžou a nenávisťou je večný.

5. Pred prvými slobodnými voľbami v lete 1990 prišli lustrácie kandidátov na pozície v novom politickom režime. Ukázalo sa, že roky života v uzavretej

a neslobodnej spoločnosti splodili masu kolaborantov a ľudí poznačených rozmanitými deliktami. Áno, s nimi so všetkými bude treba žiť na tomto malom slovenskom piesočku. Lenže po každej spoločenskej zmene najrýchlejšie vyštartujú za kariérou a profitom takí, ktorí si nepotrpia na škrupule a netrápia sa bolestivým sebaspytovaním.

6. A ako išiel čas a spoločenské pomery sa štandardizovali, všímal som si (už bez úžasu), že aj ľudia z nových elít si osvojujú maniere, ktoré vedú rýchlo a ešte rýchlejšie ku kariére a profitu. Lenže tentoraz som si to všímal – na rozdiel od starých čias – vďaka pluralitným a zväčša nezávislým médiám, súdom a polícii, konkurencii strán a politikov. Bolo to sklamanie, ale aj výzva súčasne. Manna z neba sa nekonala, nekoná a konať nikdy nebude.

7. Prešli ďalšie roky a máme tu pätnáste výročie novembra '89. O moc sa naďalej uchádzajú aj populistickí politici, o profit aj podvodníci. Naďalej dochádza k smiešnym i vážnym škandálom. Lenže to už o veciach verejných vedíme nielen diskusiu a spor, ale sa na nich aj priamo zúčastňujeme. Každé lajno, do ktorého na ceste do budúcnosti stúpime, sme tam zanechali sami. My sami! Konečne sme vzali budúcnosť do vlastných rúk.

8. O to, aká bude naša budúcnosť, zvedieme ťažký zápas – sami so sebou, so svojou bezvýznamnosťou v Európe a v globalizovanom svete. Slovo bezvýznamnosť by som však dal do úvodzoviek. V Žiline a Košiciach, na ministerstvách a v parlamente nebudú sedieť úradníci z Bruselu, ani ame-

rickí experti. A nebudú ani poskytovať zdravotný či iný servis v našich mestách a obciach. Konkrétna kvalita života na Slovensku (podobne ako na Sardínii, Korzike či kdekoľvek) sa bude odvíjať od našich schopností.

9. Fakt, že 15. výročie novembra '89 na Slovensku si pripomínam ako občan Českej republiky, je tiež príznačný. Pestrosť našich životných šancí, konkrétna podoba našich ciest životom, kvalita všedného dňa je naozaj našou a jedine našou vecou. Keď hovorím „našou“, myslím tvojou a mojou, a nie nejakého anonymného kolektívu, spoločenstva, masy. Individualizáciu sveta, v ktorom žijeme, považujem za skvelú – aj keď často nepohodlnú – vec.

10. Keď hovorím našou vecou, musím tiež povedať, že tá moja generácia začína odchádzať z aktívneho života. Po nás prídu ľudia nepostihnutí skúsenosťou nacistického vojnového slovenského štátu a povojnového komunistického Československa. Nerobím si ilúzie o tom, že zdedia rajskú záhradu. Mám však isté ilúzie o tom, ako sa dá využiť fakt, že budú žiť v otvorenej a modernej spoločnosti. Otvorenosť súvisí s priestorom životných šancí a modernosť so spôsobom ich využívania. Za oboje budú vďačiť aj novembromu '89.

Zhrnuté a podčiarknuté: Dá sa predpokladať, že existuje významný počet ľudí, ktorí by dali prednosť dobre fungujúcej zoolologickej záhrade (so zabezpečeným bydlom a prísunom stravy), pred

nebezpečnou džungľou kapitalizmu. Takže čo nás uchráni pred totalitným alebo socialistickým zajtrajškom? Dve veci: 1) jeho – empiricky potvrdená – neefektívnosť, ergo problémy s udržateľným bydlom a prísunom stravy 2) tá zvláštna ľudská túžba po slobode, napriek tomu, že je tak ťažko uchopiteľná a udržateľná.

Peter Zajac

Sedeli sme na rozlúčkovej návšteve u českého veľvyslanca Rudolfa Slánskeho. Jeho rezidencia je v Bratislave každodenných starostí a sporov naozaj exteritoriálnym územím pokoja. Vnútorňa architektúra dýcha prvorepublikovou eleganciou a solídnosťou, zo záhrady je jeden z najkrajších pohľadov na Bratislavu.

Zostava návštevníkov pravidelných večierkov ostala za tých osem rokov takmer nezmenená, aj keď sú dnes rozhovory zadŕhavejšie a neraz otvorene kontroverzné, lebo názory diskutujúcich na to, čo sa dialo na Slovensku za posledné roky, sú dnes odlišné a neraz celkom opačné. Ale rozhovor je tu možný, lebo v týchto priestoroch sa ešte stále vznáša duch masarykovského: „demokrace, toť diskuse“ a nikto si zatiaľ toto nepísané pravidlo nedovolil porušiť.

V jednej chvíli sa rozhovor stočil na osudy Slovenska za posledných pätnásť rokov. Odvíjal sa od strachu, ktorý pociťovala značná časť ľudí

po voľbách v roku 1992, lebo neverili, že mečiarovské Slovensko možno zmeniť. Tento všetko opanujúci strach som nemal. Bolo mi jasné, že ak sa nebude Mečiar správať ako Milošević a nedoviedie krajinu do studenej či horúcej občianskej vojny, nemôže vyhrať.

Pre mnohých z mojich vrstovníkov je vývin posledných rokov malým zázrakom a vstup Slovenskej republiky do EÚ a NATO splneným životným cieľom. Vcelku akceptujú súčasné reformy, aj keď im veľmi nerozumejú. Podporujú vládu v postoji k vojne v Iraku a k terorizmu, aj keď si súkromne myslia niečo iné. Diskusie o Ústave Európskej únie pokladajú za svätokrádežné, lebo si myslia, že diskutujúci im chcú zobrať to, k čomu sa tak ťažko dostali. Žijú v rámcoch, vytýčených horizontom posledných pätnástich rokov a neuvažujú o množstve nových problémov, ktoré pred pätnástimi rokmi neexistovali, neboli natoľko viditeľné, rozvinuté, ťaživé alebo aktuálne ako dnes. Akákoľvek diskusia týmto smerom ich dráždi. Chápem ich, ale nerozumiem im a pýtam sa sám seba, z čoho pramení moja nespokojnosť.

Po roku 1989 som bol presvedčený, a som o tom presvedčený dodnes, že celú zmenu politického a právneho systému, súdnictva, verejnej správy a verejného poriadku, armády, ekonomiky, sociálneho systému, zdravotníctva, školstva a kultúry treba urobiť razantne a rýchlo.

Nechcem na tomto mieste opakovať kritiku častej pomalosti, plytkosti a zvrhávania reforiem, či ich

politickej privatizácie, ani to, že sa pri nich neraz obetuje obyčajný ľudský zmysel v prospech reformného samoučelu.

Z toho nevyviera moja rozčarovanosť; som pomerne triezvy človek. Hlboká nespokojnosť sa ma zmocňuje odvtedy, ako mi pred vyše desiatimi rokmi archivárka Mária Mistríková dala do rúk citát z Hannah Arendtovej: „Dobré veci v dejinách majú obyčajne veľmi krátke trvanie: mávajú však potom rozhodujúci vplyv na to, čo sa neskôr deje v dlhých obdobiach, ktoré nie sú vôbec krásne.“

Od začiatku som to vnímal tak, že reformy nie sú cieľom či samoučelom, ale nástrojom, a budú úspešné len vtedy, keď budú zmysluplné. Nástoživá otázka, ktorú si odvtedy kladiem, znie: čo je tou „dobrou vecou“ a jej „zmysluplnosťou“.

Moja nespokojnosť vyplýva z toho, že sme za tých pätnásť rokov plahočenia sa na túto otázku zabudli. Komunizmus bol režimom bez studu. Najviac sme na ňom neznášali nehanebnosť, s ktorou pokoroval ľudí, a tých nepokorených ostalo pramálo. Znemožňoval nám voľne sa pohybovať. Nedovolil nám študovať a slobodne vykonávať povolanie, ktoré sme mali radi. Nútil nás pracovať, ale nenaučil nás nič o dôstojnosti práce. Mnohých nútil skrývať či zapierať vieru. Robil z detí rukojemníkov rodičov a z rodičov rukojemníkov detí. Krivil naše životy, krivili sme si v ňom svoje životy.

Nehanebnosť dnešnej doby má iné mená a dnes sa už takmer nepatrí pomenovať ich. Napokon, každý má dôvod na niečo zo svojho života zabudnúť.

Možno ju vie za nás predsa len lepšie pomenovať ten, kto tu žije, ale pozerá sa na Slovensko a okolie s istým odstupom. Napríklad kanadský novinár Tom Nicholson v časopise Domino fórum: „Každý pozná každého a deliace čiary spoločnosti existujú iba na papieri. Možno nájsť ľudí, väznených komunistami v päťdesiatych rokoch, ktorí obhajujú profesionalitu ŠtB. Bývalé nomenklatúrne kádre sa objímajú s cirkvou, bývalí demokrati obhajujú represie, a zaprisahaní politickí nepriatelia sa zjednocujú v záujme moci a privatizácie. Únoscovia sa stali unesenými a ako výkupné sa požaduje svedomie národa.“

Dnešný život mnohé z komunistických nehanebností odstránil, niektoré prežili, iné metamorfovali či metastázovali. Otvorene však kvitne nová nehanebnosť, pod ktorú zahŕňame všetky ostatné – korupcia vzťahov, hodnôt a orientácií. Z nej vyplýva dnešná všeobecná frustrácia a marazmus, v ktorom žijeme svoje životy.

Jedno sme sa totiž v novom režime nenaučili ani za pätnásť rokov: žiť životy, ktoré by nás vnútorne uspokojovali, mohli by sme sa s nimi stotožniť a žičlivo by ich vedeli uznať aj iní. Nenaučili sme sa – ako jednotlivci a spoločnosť – žiť dobrý život. Možno, že to je tá dnes už takmer zabudnutá „dobrá vec“ novembra 1989, ktorú by sme si mali pamätať aj v dlhých časoch, ktoré vôbec nie sú krásne.

HODNOTY A ZÁUJMY V POLITIKE

Peter Zajac

Najprv sa mladí ľudia z celého Slovenska, nadšenci s revolučnou legitimitou, začali sťažovať, že ich z rozhodovania vytesňujú noví karieristi, ktorí infiltrovali Verejnosť proti násiliu. Boli to starí praktici moci zo šesťdesiatych rokov. Poznali jej príťažlivosť, ovládali mocenské mechanizmy, ale raz už o ňu na začiatku sedemdesiatych rokov po vzájomnom straníckom kynožení prišli, a vedeli, čo to znamená. Vtedy, na jar 1990, si však ešte netrúfli spochybníť základnú novembrovú premisu, že politika je službou verejnosti.

Pokračovalo to sporom medzi pragmatikmi a hnutiakmi. Dobovým sloganom, za zvukov ktorého odchádzali od moci českí a slovenskí disidenti, bolo heslo neprijateľnosti nepolitickej politiky.

Potom prišli na rad hodnoty a záujmy. Rozčesli sa. Hovoriť o hodnotách sa stalo takmer neslušné. Akoby platilo len Hobbesovo a Marxovo, že „za hodnotami sa vždy skrývajú záujmy“ a nie i to, že záujmy sú vždy aj výrazom hodnôt. Debata o tom, či sa má politika opierať o svedomie, alebo o neutrálne pravidlá (dohody, zmluvy, zákony) vynechala jednoduchý fakt, že pravidlá nie sú nikdy len neutrálne, ale vždy aj výrazom nejakých hodnôt a záujmov. Veľmi rýchlo sa ukázalo, že tam, kde hovorili politici o záujmoch, mysleli najmä na tie vlastné.

Koniec vznešeného teoretizovania o záujmoch a hodnotách znamenala zmena politiky na obchod. Toto obchodnícke chápanie politiky zaviedol na Slovensku Vladimír Mečiar a vrtko ho po ňom prevzal Mikuláš Dzurinda. Na jar 1997 urobil tichú dohodu (zmluvu, obchod, ako chcete) s Pavlom Ruskom, na základe ktorej dostal priestor v Markíze, a mediálny tlak mu pomohol stať sa lídrom Slovenskej demokratickej koalície. Vtedy si osvojil rétorický obrat o firme, kde má každá politická strana svoj podiel (pre pamätníkov uvádzam známy princíp 5 4 1 1 1). Malo to len jeden háčik: Dzurinda chcel „brať všetko“.

Brilantnú ukážku tohto chápania politiky predviedol Ivan Mikloš. Verejnosti naservíroval svoj odchod z Demokratickej strany v štyroch krokoch. V prvom sa v Markíze morálne rozhorčil a ako dôvod svojho odchodu zo strany označil nelojalitu poslancov k jej stanovám. Touto verejnou popravou úspešne zastrel svoju vlastnú nelojalitu k strane, ktorá ho po porážke v predchádzajúcich voľbách zdvihla vo voľbách v roku 1998 z politického prachu do kresla podpredsedu vlády.

V druhom kroku verejnosti oznámil, že politika nie je o pravde, ale o jej zdaní. V treťom vyšiel s farbou von a prezradil, že odchádza do Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie, lebo od nej očakáva podiel na moci a vplyve. O rok na to vo štvrtom kroku oblúk uzavrel. Tesne pred voľbami v roku 2002 privítal vo verejnoprávnej televízii odstúpenie rodnej strany z volieb v prospech teraz už svojej

SDKÚ. Tentoraz mu už nijaké porušovanie stanov neprekážalo.

Je jedno, či tento krok označili politickí analytici za politický realizmus, alebo či ho označíme za kupčenie. V nijakom prípade to nebola politická zmluva, ktorá pozná zo zákona dve formy politickej dohody o spoločnej účasti na voľbách – jedna sa volá koalícia, druhá účasť na volebnej kandidátke inej strany. Bola to lešť a okrem toho to bolo lacnejšie. Predseda Demokratickej strany dnes síce sedí za odmenu vo vláde a chváli sa, že vláda plní jej program, ale zo strany je suchá ratolesť.

Tak sa dovŕšil prechod slovenskej politiky od hodnôt ku kupčeniu, ktorý je dnešnou politickou každodennosťou. Nezaujíma ma politologický estetizmus akademických a médiami patentovaných nezávislých analytikov, ktorí sa pýtajú, či menšinová vláda pri získavaní hlasov kupčí s hlasmi nezávislých poslancov vždy alebo len niekedy. Ak totiž nemá menšinová vláda stabilnú podporu a musí sa situačne opierať o hlasy jednotlivých opozičných alebo nezávislých (to je tiež také pekné slovo) poslancov, pravdepodobnosť toho, že pôjde o kupčenie, sa blíži k istote.

Posledným hitom slovenskej politiky je jej privatizácia. Svedčia o tom výroky samotných aktérov. Dnes si už ani len nedávajú servítku pred ústa. Mikuláš Dzurinda sa vyjadrí, že Slovensko „Ficovi nevydá“, akoby bolo jeho majetkom. A Fico zase na oplátku Ruskovi verejne vyčíta, že mu „ukradol Mochovce“.

Privatizéri sa tešia z mastného hrnca, Slovensko dojedá po nich. A učí sa. Mení sa spolu so svojimi politikmi na krajinu, kde nikomu nezáleží na ničom len na sebe.

Fedor Gál

Deliaca čiara pre hodnotenia ľudí verejne činných a známych skutočne nevedie medzi nadšencami a praktikmi, ale medzi slušnými a neslušnými ľuďmi. Zájmy a hodnoty sú skvelým indikátorom, ako ich od seba odlíšiť. Veď napokon, hodnoty a záujmy v politike sú predovšetkým hodnotami a záujmami ľudí, ktorí sa stali politikmi. A politikmi sa zväčša stávajú ľudia, ktorých táto práca z nejakého dôvodu oslovuje, vyzýva a priťahuje. Alebo si azda niekto myslí, že Vladimír Mečiar a Ivan Lexa – aby som vybral príklady z toho najhoršieho, čo som osobne spoznal – vstupovali do politiky oddaní poslaniu a vybavení poznatkami? A keby aj čítali a študovali ako o život, boli by iní, než sme ich videli, počuli, vnímali počas ich aktívnej politickej kariéry? Faktom však je, že títo ľudia dostávajú v politike šancu urobiť zo svojich hodnôt a záujmov vec verejnú. Nielen ich videnie sveta, obľúbená politická doktrína, erudícia... ale aj ich rodina, majetok, neduhy, záľuby, klan – prestávajú byť v politickej aréne ich osobnou vecou a stávajú sa aj „našou vecou“. Napokon, zažili sme to na vlastnej koži neraz a príkladov je naozaj viac ako dost'. Medzi najfascinujúcejšie patria tie,

keď dotyčný politik zrazu a jediným vrzom prišiel o možnosť naďalej presadzovať „svoju vec“ ako vec verejnú. Jeho rozčarovanie a rozhorčenie bolo také úprimné a dramatické, že nám so slzami v očiach zamával z televízora (čo je ten lepší prípad), alebo rovno osladil na niekoľko rokov život.

Samozrejme, stáva sa, že „naša vec“ má širší spoločenský a politický obsah. Príkladmi nech sú spory o NATO, EÚ, registrované partnerstvo, potraty a ďalšie. V demokratických pomeroch aj tak rozhodne verejná diskusia a volič. Iba katedroví znalci politiky si však môžu myslieť, že v takýchto a podobných prípadoch pôjde o rozhodnutie správne a dobré práve vďaka demokratickému diskurzu a slobodnej voľbe. Pravda a láska totiž v reálnom živote nevíťazí nad lžou a nenávisťou. Iba s ňou zvädza permanentnú vojnu, pričom veľmi často ťahá za kratší koniec. A keby aj pravda a láska rovno víťazila – čo je pravda a láska, dobro a zlo vo vzťahu k takým témam, ako je napríklad vojna v Iraku? Akokoľvek si naozaj a veľmi vážim svojich priateľov Jána Čarnogurského, Františka Mikloška či Vladimíra Palka, moja pravda bude v mnohých otázkach zásadného významu vždy iná ako ich. V jednom však – voči ľuďom, ako sú títo traja – budem mať istotu. Nevyťahnu na mňa v mene „svojej veci“ zbraň či intrigu. Áno, pravda a láska v politike nikdy nevíťazí nad lžou a nenávisťou. Existuje však istá nádej, že politici, ktorí rozlišujú medzi vecou verejnou a osobnou, nedokážu v mene svojej pravdy ničiť a trestať spoločnosť.

Centrálny problém politiky teda znie: Ako zabrániť, aby politiku nezaplevelovali hajzlíci bez charakterov. O to ostatné sa už postará prirodzený výber, ergo trh ideí v slobodnej aréne politickej súťaže. Fakt, že môj hlas v slobodnom prostredí prehluší politická strana či doktrína vyznávajúca iné hodnoty, nebudem vnímať ako tragédiu.

Bežného občana však top politika prestáva vzrušovať. Zaujíma ho všedný život. Áno, preteky za profitom sme odštartovali bez pevných pravidiel. Áno, úspech bol veľmi často skôr odmenou za rýchlosť a dravosť, ako za korektnosť súťaženia. Klamanie, falošné informácie o konkurencii, zneužívanie médií, nosenie kufrov peňazí... to všetko zažili ľudia, ktorí sa pohybovali v epicentre „veľkého tresku“ na vlastné oči. Aktérmi boli vzdelaní manažéri, právnici renomovaných kancelárií, majitelia finančných impérií. A zažil som obdobu takejto situácie aj v politike – klamanie, falošné informácie o konkurencii, zneužívanie médií. Aktérmi boli miláčikovia publika, politici s vysokými preferenciami, celebrity. Nadšenie novembra '89 vystriedal takzvaný pragmatizmus a v jeho tieni obyčajný egoizmus.

No nič, povedzme, že utváranie normálnej politickej a podnikateľskej kultúry trvá desaťročia a normatívne modely hodnôt a záujmov pritom slúžia ako navigácia.

VÍŤAZSTVÁ A PREHRY

Fedor Gál

Víťazstvo Verejnosti proti násiliu v prvých slobodných voľbách roku 1990 bolo evidentne víťazstvo – politické aj naše osobné. Prehra vo voľbách v roku 1992, po ktorých nasledoval rozpad Československa a roky vlády „národných“ záujmov Vladimíra Mečiara a jeho chlapcov, bola politickou prehrou. Bola však aj našou osobnou prehrou? Ľubo Feldek tvrdí, že áno – „pustili“ sme vznik národného štátu Slovákov do rúk grázlom. Iste, dalo sa tomu zabrániť napríklad tým, že by sme sa chopili témy samostatnosti Slovenska a dotiahli ju do „víťazného“ konca. Aké by to však bolo víťazstvo? V jeho mene by sme sa museli vzdať étosu novembra 1989 a tolerovať nastupujúci nacionalizmus nielen v otázke štátoprávneho usporiadania, ekonomickej reformy, vzťahu k maďarskej menšine a podobne.

Aj ty si, Peter, mohol, ako poslanec po voľbách v roku 1998, presadzovať reformy kadečoho. Volil si však odchod z politiky. Bola to tvoja prehra? A prehra politiky reforiem? Myslím, že nie – musel by si v mene parlamentných počtov a politickej reality nahradiť princípy pragmatizmom a víziu reforiem ich paškvilmi.

A čo kandidatúra Martina Bútoru na post slovenského prezidenta v roku 2004? Vzдал sa jasného pomenúvania vecí, aby sa vyhol konfliktným témam

a nepripravil sa tak „zbytočne“ o voličov. Urobil to pre víťazstvo dobrého prezidenta všetkých Slovákov? A keby sa náhodou naozaj stal prezidentom, bolo by to víťazstvo Martina Bútoru alebo Slovákov?

Jan Sokol šiel do prezidentských volieb v Česku ako rovnocenný Klausov súper. Pred konečným hlasovaním sa verejne vzdal podpory komunistov a (práve o ich hlasy) prehral. Bola to prehra Jana Sokola, alebo Čechov? Podľa mňa si Jan Sokol zachoval tvár (ergo neprehral), čo je pre českú politiku dobré (alebo lepšie, ako keď sa z politikov pre posty stávajú handry).

Späť do histórie: Rozpad Československa – ako to dnes vidím – bola akási dejinná nevyhnutnosť so záporným znamienkom. Mal sa človek „nafázovať“ na trend, aby sa nezaradil medzi tých, ktorí tento zápas prehrali? Určite nie, veď v tom čase bola hodnotou číslo 1 snaha utvárať demokratický poriadok, a nie prítakávať pudom a prerozdeľovaniu majetkov a moci.

Stručne a jasne: vstupovali sme po novembri 1989 do politickej (profesionálnej, vzťahovej) arény s istým presvedčením, osobnostným vybavením a s istým mandátom, ktorý patril k našim rolám. Vždy, keď sme sa im spreneverili, šlo o prehru. Priznám si celý rad prehier v profesionálnej a vzťahovej rovine. Fakt, že sme sa držali étosu novembra 1989 v sporoch o charakter politiky či integrity československého štátu, však za prehru nepovažujem. Napriek tomu, že sme boli verejnosťou v demokratickej súťaži o podiel na moci prehlasovaní.

A vôbec: nie je uvažovanie v kategóriách víťazstiev a prehíer akýmsi reliktom čias dávno minulých? Nenúti nás to považovať za dobrého politika iba takého, ktorý vo verejnej aréne permanentne víťazí?

Nechajme však politiku politikou. Víťazstvá a prehry vstúpili do spoločenského života zo sveta hier. Lenže ako sa má napríklad víťazstvo v hokeji k víťazstvu vo vede? Alebo, čo je víťazstvom v umení, podnikaní? Porážka súpera? Nie. Pre vedca je dostatočným úspechom nový poznatok, pre umelca dielo o sebe, pre podnikateľa zisk. Uspokojenie z úspechu, uznania, potlesku – pokiaľ možno z uznania a potlesku súperov, pretože tí zväčša tvoria naozaj kompetentné publikum – je metaforou na víťazstvo v športe. Má toto kritérium platiť aj pre politiku? Áno, ak ide o potlesk za službu verejnosti. Problém je v tom, že kvalitný marketing, lobing, klientelizmus a manipulácia verejnou mienkou dokážu tento fakt zakryť.

Čo s tým? Nuž čo iné ako opakované voľby, donekonečna trénovaná obozretnosť médií a verejnosti, kvalita súperov v politickej aréne... a rezignácia na polaritu víťazstvo – prehra.

Peter Zajac

Mal som v živote výnimočné šťastie. Bol som v novembri 1989 pri porážke komunizmu a v roku 1998 pri porážke mečiarizmu. Napriek tomu mám dnes pocit porážky.

Existovali rozličné výčitky voči politikom, ktorí tvorili jadro Verejnosti proti násiliu a neskôr Demokratickej strany. Niektoré boli priam dojemné. Napríklad, že sme nezrozumiteľní. Vyslovovali ju najčastejšie tí, čo nám nechceli rozumieť. To, že chceme byť jediní spravodliví, nám odkazovali najmä tí, čo mali zlé svedomie. Iní si z nás robili fackovacieho panáka tvrdením, že tvoríme intelektuálny klub. Pritom sme len predkladali jasnú, ucelenú, konkrétnu a prakticky uskutočniteľnú predstavu, ako treba zmeniť spoločnosť. Vyčítali nám tiež, že sme sa mali postaviť na čelo osamostatňovania Slovenska. Mohli sme, ale to by sme museli zrušiť partnerstvo s Občianskym fórom, ktoré stálo pri zrode novembrovej zmeny.

Druhú skupinu výhrad tvorili tie, ktoré pokladám dodnes za kľúčové. Jedna sa týka mäkkého postoja voči komunistom. Dnes to vidím tak, že to bola cena, ktorú sme zaplatili za pokojné prevzatie moci. Politologická predstava, že v novembri 1989 sa režim samovoľne rozpadol, že šlo o nejaký nežný kolaps moci, vychádza z toho, čomu sa v kartách hovorí dodatočná intuícia. V skutočnosti nebolo vopred rozhodnuté, či komunisti nepoužijú násilie. Prvý raz to verejne a len tak mimochodom potvrdil v rozhovore pre Domino fórum dnešný generálny a vtedajší vojenský prokurátor Dobroslav Trnka: komunisti boli pripravení použiť armádu.

Po pokojnom odovzdaní moci už nebolo dosť dobre možné použiť voči komunistom represívne opatrenia, zákaz politickej činnosti či výkonu povola-

nia ako v Nemecku po konci druhej svetovej vojny. Viedlo to k tomu, že v novom režime sa politicky a ekonomicky etablovali komunisti najrozličnejšej proveniencie a zafarbenia od stalinistov cez obrodárov až po normalizátorov. Celkom iste sme však mali zakotviť v ústave zákaz činnosti politických strán, odmietajúcich demokratický systém. Dnes by sme tu nemali aspoň Komunistickú stranu Slovenska.

Ani krajiny, kde komunistické strany zakázali, to nemali po roku 1989 jednoduchšie. A zopakovať si dejiny sa aj tak nedá. Podnes teda neviem, ktoré riešenie by bolo lepšie. To nie je výhovorka, zodpovednosť za spôsob prevzatia moci v roku 1989 nesieme tak či tak.

Za našu politickú chybu pokladám, že z obáv pred staroľudákmi v Kresťanskodemokratickom hnutí sme v rámci Verejnosti proti násiliu vytvorili pred voľbami v roku 1990 politický priestor pre exkomunistov, ktorí sa potom s vrozeným triednym inštinktom primkli k Mečiarovi. Rovnako pokladám za politickú chybu, že sme pred voľbami v roku 1992 nedokázali už ako Občianska demokratická únia (ach, koľkými názvami sme za tých pätnásť rokov prešli, kým sme doputovali do Občianskej konzervatívnej strany!) vytvoriť koalíciu s Demokratickou stranou a Maďarskou nezávislou iniciatívou. Ešte dnes mám ako vtedajšia stará tvár a prísediaci pred očami Martina Porubjaka, dobrého zástancu Československa a nemohúceho predsedu strany.

Oboje nás stálo drvivú prehru vo voľbách v roku 1992, z ktorej sme sa spamätávali šesť rokov.

Myslím, že to treba jasne pomenovať, lebo je pocitívne nazvať chyby chybami a prehry prehrami.

Neodišli sme však porazení. V rokoch 1992 – 1998 sme boli spolu s kresťanskými demokratmi najdôslednejšou opozíciou voči mečiarovským praktikám, ktoré zhrnul Vladimír Palko do siedmich bodov: nezákonnosti, lži, uvoľňovanie negatívnych emócií, predstieraný nacionalizmus, revanš a eštebácke metódy, manipulácia s ľuďmi a snaha o zdetinšťovanie ľudí.

Po nenásilnom prevzatí moci v novembri 1989 však bolo jasné, že víťazstvo nad komunistami a postkomunistami, pokiaľ nesiahnu na voľby ako základ demokratického systému (a to si nedovolil ani Mečiar v roku 1998, aj keď s touto myšlienkou pravdepodobne koketoval), bude možné len vtedy, keď bude víťazstvom politickým.

Toto bola reálna a veľká šanca po roku 1998: dostať komunistov a postkomunistov tam, kam patria – na okraj politického a spoločenského života. Bola väčšia než v roku 1989, lebo sa opierala o postoj väčšiny obyvateľstva.

Za šesť rokov Dzurindovho vládnutia však nezákonnosti neboli potrestané, lož sa stala každodenným nástrojom koaličných politikov, uvoľňovanie negatívnych emócií a používanie predstieraného i nepredstieraného nacionalizmu ako politickej karty funguje ako vodovodný kohútik, eštebácke metódy, odpočúvanie telefonických rozhovorov a vyrábanie vnútorných nepriateľov sa deje už od roku 1999 ako na bežiacom páse, o mediálnych manipu-

láciách, ktoré mali v posledných rokoch až rozmer spravodajských hier, ani nehovoriac, a zdetinšťovanie ľudí utešene rozkvitá pod sloganom, že zdanie pravdy je dôležitejšie než pravda.

Politické praktiky nekomunistických politikov splynuli v tom najhoršom chápaní politiky s praktikami komunistov a postkomunistov. To je skutočný dôvod popularity Smeru, prijateľnosti neprijateľných mečiarovcov z politického prachu, faktického politického etablovania komunistov, túžiacich zvrhnúť tento režim, aj resuscitovania nacionalistov.

A je už len otázkou času a parlamentných volieb, kedy populistickí demagógovia, autokrati, nacionalisti a komunisti dosiahnu v parlamente reálnu väčšinu a začnú z neho určovať chod krajiny, pričom nebudú musieť spolu ani len vládnuť.

Tu sa už nedá vyhovárať na spôsob prevzatia moci v novembri 1989, ani len na komunistov, postkomunistov a eštebákov. Tu už nesú priamu politickú zodpovednosť nekomunistickí politici, mediálni a reklamní čarodejnícki učni, odčítavači z usadenín káv verejnej mienky a ochotní vykladači politických karát. Toto je skutočná porážka novembra 1989, a aj keď za ňu nesie zodpovednosť dzurindovská politická a spoločenská elita, porazení ostávajú všetci.

SLOBODA BEZ ZODPOVEDNOSTI?

Peter Zajac

Pocit slobody sa v prvých dňoch československej jesene národov prejavil ničením kádrových materiálov. Ľudia sa zbavovali nenávidenej kontroly vlastných životov, ktorou nad nimi strana a vláda udržiavala moc, dohliadala na nich, odmeňovala ich a trestala.

Opojenie slobodou bolo veľké. Kádrové materiály zmizli z hodiny na hodinu. Zabudlo sa len na jedno: že s ich zničením zišla zo sveta aj minulosť a zodpovednosť ľudí za to, čo napáchali na svojich a cudzích životoch. Tak sme sa z hodiny na hodinu zbavili konkrétnej minulosti a individuálnej zodpovednosti.

Sloboda sa všeobecne a vo všetkých sférach života začala chápať ako právo, ktoré mi prislúcha. Vynechalo sa, že je aj povinnosťou, zodpovednosťou, ktorú odo mňa vyžaduje. Takto sa to za tie roky vpečatilo do nášho života.

V redakcii prednovembrových Slovenských pohľadov sme pri paradajčičkách a papričkách Martina Bútoru vášnivo diskutovali o etike vo vede. V neslobodnom režime sme túžili po slobodnej vede, a netušili sme, že si nás sloboda tak skoro preskúša.

Stalo sa. Mnohí politici, mienkotvorcovia, analytici a publicisti si slobodu slova vysvetlili ako prá-

vo slobodne prekrucovať, ohovárať, klamať. Všeobecne známa je lož ako pracovná metóda, či čarovanie s číselkami pri výskumoch verejnej mienky.

Môj prvý príbeh je však z inej oblasti. Na môj veľký úžas si aj vedci začali zamieňať slobodu slova za osočovanie a denuncovanie kolegov, za lži, ktoré o nich verejne napísali. Oháňajú sa pritom Ústavou SR a Listinou základných ľudských práv. Iste, ústava ako najvyšší zákon pamätá na ochranu slobody slova, ale zákony pamätajú aj na druhú stranu mince: že mierou slobody je zodpovednosť za to, čo človek verejne napíše alebo povie, a zodpovednosť redaktora a vydavateľa, ktorý to publikuje. Na toto moji kolegovia z akademického Ústavu politických vied pri zborníku Slovensko a režim normalizácie akosi pozabudli. Potom sa nemožno čudovať, že najmä ľudia bez osobnej integrity, ale zato s obscénnym a nízkym jazykom, sa správajú tak, akoby osobná integrita druhých bola menej ako ich vlastná sloboda slova.

Pozoruhodné je na tomto príbehu suterénnej etiky aj niečo iné. Vedecká (politická, publicistická, dosadť si ďalšie...) komunita skôr toleruje lož a osočovanie ako tých, čo sa im bránia. Z ľahostajnosti, z pohodlnosti, možno sa im len nechce vstupovať do konfliktov s agresívnymi kolegyňami a kolegami, alebo sú jednoducho rovnakí. Vôbec pritom necítia, že celkom obyčajná ľudská slušnosť a nie nejaká metafyzická zodpovednosť káže nejstť za hranicu, kde sa začínajú bažiny poloprávd a lží.

Druhý príbeh je všeobecne známy. Každodenne sme svedkami spupnosti politikov a podnikateľov, kráčajúcich po hrane zákona a skúšajúcich, do akej miery ho môžu porušiť. Sú to hazardéri, ale môžu nimi byť preto, že ich hazard ostáva nepotrestaný. Ísť do krajnosti a dávať pozor len na to, aby ma nenačapali, sa pokladá za normálne, zneužitie zákona za samozrejmosť. Tí, ktorí by mali byť najzodpovednejší, dávajú ostatným najavo, že sloboda pre nich znamená len napĺňanie vlastných chůtok. Kašľú na zodpovednosť. Ich arogancia už vo svojom rozsahu dávno prekročila spupnosť niekdajších komunistických pohlavárov, s ktorými vytvárajú nové bratstvá.

Začína sa to šľachtickými sídlami a pevnosťami politikov, pri ktorých nemôžu preukázať zdroj príjmov, vilami, ktoré sa stavajú bez stavebného povolenia, alebo sa zahrývajú do chráneného územia bratislavského Horského parku, pozemkami, ktoré si niekto vybavil za politický či peňažný úplatok.

Pokračuje to politickou aroganciou. Ani dnes, po skúsenostiach s mečiarovskými protiústavnými krokmi, sa politici neštítia podporiť referendum o predčasných voľbách, ktoré je protiústavné alebo minimálne v rozpore so zdravým rozumom a zvyklosťami. Správajú sa podľa logiky, podľa ktorej by mohli nespokojenci po prehratých voľbách začať zbierať podpisy a referendum zvrátiť ich výsledok. A dajú si to odklepnúť prezidentom republiky, ktorý to využije na vlastnú kampaň a spojí referendum s prezidentskými voľbami. Alebo ako v prí-

pade vyvlastňovania pozemkov nepokryto pohrdajú takým základným ústavným právom, akým je nedotknuteľnosť vlastníctva. V tejto veci na Slovensku platí a vždy platilo Murphyho pravidlo: Čo sa môže zneužiť, to sa aj zneužije.

K tretiemu príbehu ma priviedol Eugen Jurzyca. Napísal v SME o krádežiach pri delení majetku politických strán a hovorí o ťažko vyčísliteľnom nehmotnom majetku, o politikoch ako investoroch, ktorí niečo do politických strán vkladajú a niečo si z nich berú. Ten jazyk sa mi nezdá v politike šťastný, lebo ju chápe ako obchod, ale keď mám pri ňom ostať, treba do investícií celkom iste zarátať aj to, čo politická strana vložila do politika.

Ide v podstate o problém politickej lojality, záväznosti a zodpovednosti. Jurzyca pritom používa také silné slovo ako krádež. V tom sú si Mečiar, Dzurinda, Šimko či Mikloš rovní ako tie vrany. Slobodu si dnešní koalíční, nezávislí a opoziční politici vykladajú ako nárok na moc a vplyv, ale nie ako zodpovednosť a lojalitu voči politickému prostrediu a stranám, bez investícií ktorých by v politike nič neznamenali. To ich, niekdajších nezmieriteľných politických odporcov, dnes spája. Tam, kde niet zodpovednosti, ktorá ľudí zaväzuje, ostáva v konečnom dôsledku len hra náhody, ktorá im zväzuje ruky.

Zodpovednosť bez slobody je zlá, ale neláme ľudskú dôstojnosť. Sloboda bez zodpovednosti je v najlepšom prípade anarchiou, v horšom obyčajnou nezodpovednosťou a v najhoršom darebáctvom.

Fedor Gál

Moja generácia, ktorá sa zrodila za nacizmu a prežila komunizmus, má pojmy sloboda a demokracia takmer ako zaklínadlo. O ničom inom sme podstatnú časť svojich životov nesnívali. Charakter súčasného diskurzu na túto tému je preto pre nás dosť šokujúci. Žili sme totiž v domnienke, že demokracia sú dve rovnako do raja. Nie sú. Prvé „precitnutie“ nám pripravil Fareed Zakaria, ktorý oddelil a (čiastočne) postavil proti sebe demokraciu a slobodu. Mysleli sme si, že sú nedeliteľným celkom – dvoma stranami jedinej mince. Zakaria presne opísal našu postkomunistickú skúsenosť, keď sme sa s úžasom pozerali, ako veľa ľudí slobodne volí populistických grázlov, nacionalistov a bývalých komunistov. Ako opakovane volí vodcov a strany, ktoré v okamihu uchopenia moci porušujú ich práva a ohrozujú ich slobodu. Možno to znie zvláštne, ale – v našom civilizačnom prostredí – je nezávislý sudca naozaj silnejšou garanciou slobody než plebiscit. Bez ústavných záruk (čo je pilier liberálnej demokracie) môže (neliberálna) demokracia rozkvitať a sloboda mnohých ľudí trpieť.

Zdá sa, že demokracia je idea dobrá a funkčná, kým je prehľadnosť výberu, možnosť kontroly a rotácia ľudí v mocenských pozíciách základom nominácie a delegovania právomocí. Hovoriť o tom, že cieľom všetkého úsilia je sloboda, pričom demokracia je len nástrojom realizácie tohto cieľa, má zmysel. Je však moja sloboda tiež slobodou pre iných? Ak sú niektoré (podstatné) želania ľudí neukojiteľné, nie

je permanentný konflikt medzi tým, čo chcem a čo mám, a medzi tým, čo chcem mať a čo môžem mať, respektíve medzi tým, čo mám ja a čo majú iní, normálnou súčasťou života vo všetkých civilizáciách, kultúrach, spoločnostiach? A nevnímajú ľudia tieto deficity ako ujmu? Nezdá sa im, že takýto nedostatok ich obmedzuje? Že obmedzuje ich slobodu?

Zygmunt Bauman píše, že sloboda je privilegium. Mať slobodu znamená mať moc. Sloboda pre všetkých je ilúzia. Napokon, historicky prvá stredoveká Magna Charta Libera bola víťazstvom, ktorým si šľachta na panovníkovi vynútila viac slobôd. Neskorší inštitút „slobodného mesta“ bol opäť len ústupkom tým, ktorí si viac moci vymohli. Až živelná sila trhového hospodárstva vniesla do ľudských spoločností imperatívnu požiadavku slobodného človeka (spotrebiteľa) a spolu s tým aj rozpriestranie demokratických režimov. Pluralizácia autorít, individualizácia ľudí v trhovom hospodárstve, demokratizácia politických systémov neprináša viac slobody automaticky a neobmedzene.

V modernej spoločnosti sú tieto obmedzenia viazané na požiadavky hospodárskej kooperácie, sociálnej a politickej stability atď. V centre pozornosti moderného človeka je však individuálna sloboda. Tá sa „vykupuje“ predovšetkým prácou, lebo práca je zdrojom autonómie (závislosti), prosperity (biedy), prestíže (marginalizácie). A na pracoviskách ľudia odvádzajú daň hierarchiám, subordinácii, lojalite. Táto daň nie je zanedbateľná a vyvoláva tlak, ktorý ľudia môžu vnímať ako útlak, ujmu na svojej slobode.

Kompenzáciu ponúka pre väčšinu ľudí súkromie, existenčná nezávislosť a konzumerizmus.

Súčasná západná civilizácia sama seba označuje za civilizáciu ľudských práv, krajiny spadajúce do tohto civilizačného okruhu sa definujú ako zároveň slobodné a demokratické. Politici však vedia, že voliči si cenia predovšetkým spotrebiteľskú slobodu, a usilujú sa zo všetkých síl, aby im na ňu príliš nesiahali. Vedia dobre, že bieda a chudoba – akékoľvek subjektívne môžu byť tieto pocity – vedie k „mobilizácii más“, ktorá pozíciu (demokratických) politikov ohrozuje. Zároveň však treba pripustiť, že to bola práve táto civilizácia, ktorá pod zástavou slobody a demokracie uvoľnila kreatívny potenciál ľudí k masívnemu technologickému rozvoju a nevídanému rastu životnej úrovne. Západný civilizačný koncept splnil očakávanie ľudí – aj tých, ktorí žijú mimo jeho rámca. Dôkazom sú masívne migrácie. Francis Fukuyama použil v tejto súvislosti metaforu: ľudia volia západný životný štýl nohami. Napriek tomu sa dnešné demokracie otriasajú v základoch, napríklad v boji s organizovaným zločinom, fanatizmom a terorizmom, ktorým odvádzame daň rozmáhajúcim sa fízlovaním pod kuratelou štátu. Čo s tým? No, naozaj mi nenapadá iné riešenie než čisto osobné. Pracovať na svojej individuálnej slobode, nech sa okolo deje, čo sa deje. Fakt, že sloboda bez zodpovednosti je v najlepšom prípade anarchiou a v najhoršom darebáctvom, beriem ako hotovú vec.

KULTÚRA AKO SPÔSOB ŽIVOTA

Fedor Gál

Kultúru nahrádza triešť kultúr: z najrôznejších zdrojov prichádza invázia hodnôt, postov, kultúrnych vzorov, symbolov a rituálov z iných civilizačných kontextov, ktorú sčasti prinášajú migranti, sčasti nové technológie (internet, elektronické médiá) a sčasti módné vlny a subkultúry formované generáciami, ktoré sa dostávajú k médiám.

A heslo doby znie: „Každému na mieru, každému podľa vkusu, ale všetko za peniaze.“ Komerencializácia kultúry preniká už aj do alternatívnych štruktúr, prestáva byť vecou hlavného prúdu. Úspech je vecou potlesku, záujmu, návštevnosti. Platí to aj pre minoritné žánre.

Problém je v tom, že v čoraz intenzívnejšom vírení kultúr a subkultúr sa stráca vnímavosť k vlastnej identite. To je voda na mlyn novým regionalizmom a nacionalizmom. Obzvlášť, keď myšlienky o ružovej únijnej budúcnosti strácajú na vierohodnosti.

Hlavný spor sa odohráva v oblasti tzv. nezávislosti kultúry od štátnej kurately, respektíve jej závislosti od štátnej podpory. Samozrejme, hlavný prúd kultúrnych aktivít volá po štátnych príspevkoch. Lenže súčasne môžeme vnímať štátnu podporu ako stratu nezávislosti, ba dokonca prostituovanie a korupčné správanie... Otázka dňa neznie či „byť“,

alebo „mať“, ale či mať a ako byť súčasne. A budúcnosť?

Bude to konflikt stratégií – generačných, profesionálnych, rodinných, náboženských... stratégií jednotlivých ľudí a ich početných zoskupení. Nečaká nás život v kultúre, ale život v kultúrach. Podstatné pre prežitie našej civilizácie nie je, ktorá z nich zvíťazí, ale ako budú koexistovať vedľa seba. Koexistencia nie je bezproblémová a v obmedzenom množstve prípadov ani nie je možná. Bude spoločnosť schopná ubrániť sa subkultúram vyznávajúcim drogy? Násilie? Jedinú pravdu? Slovensko len pre Slovákov?

Artikulácie problému sa zrejme ujmu médiá. Pravda, nebudú to médiá „hlavného prúdu“, tie budú slúžiť primárne zábave, ale médiá diverzifikované podľa veľmi diferencovaných potrieb, želaní, túžob, záujmov ľudí. Pojem „mojej televízie, môjho rádia, mojich novín“ prestane byť – vďaka digitalizácii a rýchlostiam audio/video prenosov – fikciou. „My“ však budeme z rôznych kútov sveta. Tí, ktorí to nezvládnu, budú nakoniec v menšine. Dôsledkom budú tenzie i extrémizmus tejto menšiny. Tu sú zdroje budúcich konfliktov.

Ak hovorím o konfliktoch a „bojisku“, musím dodať, že musia byť nielen víťazi (napríklad informační analytici), ale aj porazení (ľudia bez kvalifikácie a práce). A keďže víťazstvo prináša výhody, budú aj takí, čo budú parazitovať. Organizovaný zločin v informačnej spoločnosti (elektronické krádeže z kont, zneužívanie elektronických informácií, e-vydieranie, elektronická manipulácia spotrebiteľského

správania atď.) je nezmapované teritórium. Riziká sú však zároveň výzvou. Pri uvedomovaní si slabín demokracie sa presunú akcenty na pojem a problém slobody. Áno, niektorí z nás začnú hľadať slobodu v skanzenoch svojich pracovných a online komunit. Virtuálny svet vstúpi do každodennosti. Boh prehovorí z displeja. Hľadá sa stratégia prežitia našej civilizácie, nie ľudstva...

Peter Zajac

Nechcem sa v tejto chvíli zaoberať fascinujúcim problémom vzájomného prieniku jednotlivých kultúr, komercializácie hlavného prúdu a nezávislosti alternatívnej kultúry, ani násilným prienikom virtuálneho sveta do každodennosti.

V roku 2000 sa mi dostal do rúk Huntingtonov a Harrisonov zborník Spor o hodnoty. Odvtedy mi víri v hlave Harrisonova formulácia, ktorá hádam najvýstižnejšie pomenúva dnešné široké chápanie kultúry. Tvorí ju podľa neho „celý spôsob života spoločnosti, jej hodnoty, praktiky, symboly, inštitúcie a ľudské vzťahy, celok základných hodnôt, postojov, presvedčení, orientácií a základných predpokladov, ktoré utvárajú ľudí tej istej spoločnosti“.

Kedysi nám marxisti vtíkali do hláv poučku o vzťahu základne a nadstavby, ktorej určujúcim členom mala byť základňa. To platilo len dovtedy, kým nadstavba nerozložila základňu, ktorá sa rozsypala aj s nadstavbou ako domček z karát.

Dnešné uvažovanie nadväzuje paradoxne znovu na marxistické dedičstvo. Vychádza z toho, že ekonomika, čiže marxistická základňa je určujúcim faktorom nadstavby, čiže celého spôsobu života spoločnosti. Novodobí marxisti kapitalizmu urobili z dvoch nevyhnutných len jeden myšlienkový obrat. Vymenili socialistickú ekonomiku za kapitalistickú.

Druhý obrat však neurobili. Myslia si, že stačí naštartovať ekonomiku a ostatné príde samo. Zabudli na to, že ekonomika, politika, verejná správa, sociálna oblasť, zdravie, vzdelanosť, viera, kultúrna pamäť, umenie osudovo závisia práve od kultúry ako celého spôsobu života spoločnosti.

Na Slovensku dnes dochádza k zdanlivému paradoxu. Na jednej strane býva označované za ekonomického tigra strednej Európy. To by nás, ktorí sme presadzovali rovnú daň ešte vtedy, keď o nej dnešní jazdci na tigrovi nechceli ani počuť, mohlo len potešiť. Na druhej strane však reálne hrozí, že reformy budú politicky neúspešné.

Zvyčajné tvrdenie, že je to osud reformátorov, pokladám za falošné. Nejde totiž o nijaký zdanlivý paradox. Pravým dôvodom politického neúspechu reforiem je rozpor medzi ekonomickým správaním a politickou kultúrou reformátorov.

Po roku 1989 sa na seba na Slovensku navrstvilo niekoľko politických kultúr. Prvú, novembrovú, možno označiť za kultúru nezištnosti a obetavosti, služby verejnosti. Nemala dlhé trvanie, lebo priveľmi oddeľovala hodnoty od reálnej moci. Druhú, mečiarovskú, možno označiť za nekultúru lži, rabovania

a zabíjania. S ňou sa spojila tretia, nacionalistická pakultúra nenávisti. Nezvíťazili na dlhý čas, lebo ohrozovali väčšinu ľudí. Tretiu, dzurindovskú, možno označiť za kultúru korupcie, oportunistu a pretvárkou. Za ňou nasleduje štvrtá, ficovská kultúra demagógie, arogancie a vulgárnosti. A vracia sa aj piata, autentická komunistická kultúra kosáka a kladiva. Tá uzatvára dnešný slovenský politický kruh pod heslom: komunisti všetkých strán, spojte sa. V tomto kruhu chýba dnes, pätnásť rokov po, až na čestné výnimky jediná politická kultúra – tá pôvodná, novembrová, kultúra nezištnosti, obetavosti a verejnej služby.

Tieto vrstvy politického sendviča posledných pätnástich rokov sa na Slovensku usadili ako kal. Dnes existujú symbioticky vedľa seba a tvoria politiku nízkych záujmov a nekultúrnych hodnôt. Vytvárajú promiskuitnú politickú scénu. Nežne s B. B. by sa dalo povedať, že sa všetci stretávajú v jednej parlamentnej posteli, menej nežne, že ide o kultúru politickej prostitúcie.

Keďže naši kapitalistickí marxisti sú nechápaví, treba im to povedať ich jazykom. Ekonomiku odtrhli od kultúry. Politiku záujmov oddelili od politiky hodnôt (a čo iné je politika záujmov v ich chápaní ako politika falošných hodnôt). Slovenská ekonomická lokomotíva uháňa odtrhnutá od vagónov kultúry.

Reformy nemôžu byť úspešné, pokiaľ reformátori predvádzajú, že rovná daň sa spája s neschopnosťou zrátať si, že $1 + 1 = 2$, a dokazujú tým vo svojom miliardovom rozpočte gazdinkám s ich mesačným príjmom, že nevedia ani len to, čo ony.

Reformy nemôžu byť úspešné, pokiaľ reformátori každodenne dokazujú, že ich verejná správa je v území zle členená a splodila ďalších štyritisíc úradníkov.

Reformy nemôžu byť úspešné, pokiaľ reformátori každodenne dokazujú, že dve tretiny dôchodcov sa budú mať po ich reforme horšie ako predtým, pokiaľ si myslia, že stačí ľuďom prestať vyplácať sociálne dávky bez toho, aby im ponúkli prácu a vytvorili pre ňu podmienky, a zatĺkajú, že sociálny problém je aj, a najmä, rómskym problémom.

Reformy nemôžu byť úspešné, pokiaľ sa spájajú s politickou nekultúrou, v ktorej náčelník klanu kloňuje vnútorných nepriateľov a podnáčelníci mu horlivo pritakajú, jeden rok tvrdí, že v Iraku sú zbrane hromadného ničenia, a druhý, že to nikdy netvrdil, jeden deň sa zaviaže, že spravodlivosť a vnútro si bude riadiť sám, a druhý deň vrchnosti z Bruselu odkáže, že to nemyslí vážne.

Reformy nemôžu byť úspešné, pokiaľ idú reformátori do postele s každým poslancom, ktorého potrebujú na dosiahnutie väčšiny. Viem, ocitli sa v menšine. Ale spôsobili si ju sami nezodpovedným správaním a vydávať ho za zodpovednosť je len ďalšou nezodpovednosťou.

To nie je o moralizovaní. To je o tom, čo sa stane, keď sa ekonomika odtrhne od kultúry ako celého spôsobu života spoločnosti. Doplatí na to ekonomika, politika aj celý spôsob života spoločnosti. Lebo platí princíp spojených nádob: kultúra utvára ekonomiku rovnako ako ekonomika kultúru. Neplatí kapitalistický marxizmus, podľa ktorého základňa určuje nadstavbu.

SOCIÁLNE CÍTENIE

Peter Zajac

Lester C. Thurow, ľavicový intelektuál a zároveň obdivovateľ politickej odvahy Ronalda Reagana a Margaret Thatcherovej na otázku Jaceka Żakowského, či sa budeme pokojne prizerať, ako svet chátra, odpovedá: „Doba veľkých vízií už skončila. V kultúre Západu zvíťazil egoistický pragmatizmus, ktorý vede k tomu, že väčšina ľudí chce to najlepšie len pro seba.“

Nech je to akokoľvek s jeho ľavicovosťou, tvorivosťou a vzdelávacími skokmi, ktoré ponúka ako liek na súčasnú situáciu, myslím, že v tejto odpovedi ponúka kľúč k tomu, čo je absencia sociálneho citenia: chcieť to najlepšie len pre seba.

Chcieť to najlepšie pre seba je normálne, ľuďi to motivuje a vedie k aktivite. Chcieť to najlepšie len pre seba – a podčiarkujem tu to nenápadné slovo len – znamená však stratiť posledné sociálne zábrany. Egoistický pragmatický politik myslí len na svoju moc, egoistický pragmatický podnikateľ len na to, ako moc skorumpovať, prípadne stať sa skorumpovanou mocou, a celkom obyčajný egoistický pragmatik len na tvrdé lakty, s ktorými sa presadzuje za každú cenu a na úkor všetkých ostatných.

Najjednoduchšie je pritom zrušiť floskulu o sociálnom citení. To slovo je ako čarovný prútik: os-

tatných denuncuje a egoistickému pragmatikovi zaručuje povesť sociálne cítiaceho človeka.

Takýchto egoistických pragmatikov je na Slovensku vpravo, vľavo a v strede ako dreva. Všetci sa pýšia svojím sociálnym cítením a zároveň až ostentatívne ukazujú na verejnosti plody svojho egoistického pragmatizmu, čiže nakradnutého majetku. Ani ho neskrývajú, takí sú si istí, že im naň nikto nesiahne.

Osobitnú kastu egoistických pragmatikov predstavujú tí ľavičiari, ktorí zvlášť intenzívne sociálne cítia a zároveň absolútne dôsledne konajú ako praví egoistickí pragmatici. Ich zaklínadlom je sociálne cítenie a sociálny štát, ktorý sa o každého postará.

Nejde pritom len o podvod so slovom sociálny štát. Nejde ani len o to, že stále menej ľudí v ekonomicky činnom veku platí na stále viac ľudí, ktorí nepracujú, lebo nemajú prácu alebo majú vyšší vek. Ide najmä o to, že spoločnosť si do zástavy sociálneho cítenia halí svoje čierne svedomie, aby sa nemusela prizerať, ako tí, čo nepracujú, chátrajú. Tí, ktorí pracujú, si platením zabezpečujú mlčanie tých, čo nepracujú.

V sociálnej oblasti totiž neexistujú ľahké ani zázračné riešenia, ktoré možno vybaviť jednoduchou floskulou. Kľúčom ku skutočnému sociálnemu cíteniu je práca. Existujú v zásade dve predstavy, ako by sa malo postupovať vo svete, kde je stále viac ľudí a stále menej práce. Jednu reprezentuje Jeremy Rifkin, ktorý hovorí, že pracovať treba kratšie a menej. Zabezpečí to podľa neho prácu

pre väčší počet ľudí, otázkou ostáva len to, kto to zaplatí.

Druhú predstavu vyskúšal vo wisconsinskom a newyorskom experimente Jason Turner. V rozhovore so Štefanom Hríbom nehovorí o sociálnom cítení vznešeným jazykom. Jednoduchými slovami opisuje, ako riešenie „vziať peniaze tým, čo peniaze majú, a rozdať tým, ktorí ich nemajú“ viedlo v Spojených štátoch k „obrovskej skupine nefungujúcich rodín a jednotlivcov závislých od štátu“. Preto navrhol zrušiť sociálne dávky bez práce a vytvoriť podmienky, aby dlhodobejšie nezamestnaní mohli pracovať. Jediným kritériom pomoci sa stala ochota ľudí pracovať. Väčšina z nich prešla potom do súkromného sektora, lebo pochopili, že ak bez práce nedostanú peniaze, je pre nich lepšie zarobiť viac v súkromnom sektore ako menej na verejnoprospešných prácach.

Jason Turner však opisuje aj druhú stranu mince. Aby bola celá sociálna reforma (lebo o nej vlastne celý čas hovorím) úspešná, museli v štáte Wisconsin vytvoriť podmienky pre to, aby si ľudia mohli prácu nájsť. Pomoc pri hľadaní práce sprivatizovali, vzniklo viacero centier, ktoré si konkurovali.

Ak to mám povedať celkom jednoducho, Turnerova sociálna reforma je ako 1 + 1. Sociálne dávky dostávajú ľudia, len ak pracujú, a na hľadanie práce musia mať podmienky.

Znamená to však základnú zmenu sociálneho myslenia. Jednoducho, treba sa prestať pozeráť na chudobných ľudí ako na tých, čo si nemôžu pomôcť.

V skutočnosti je to, pravdaže, oveľa zložitejšie a trvá to dlho. Ale je to cesta, lebo na jej konci je viac ľudí, ktorí majú prácu a s ňou aj pocit životnej plnosti. Myslím, že kľúč k skutočnému sociálnemu cíteniu je v zásadnej zmene chápania práce ako nevyhnutného zla na činnosť, ktorá robí ľudský život dôstojným.

Touto cestou sociálnej reformy sme sa vydali na Slovensku a je to správne. Má to len dve chyby krásy. V našej sociálnej reforme zatiaľ neplatí 1 + 1, ale 1 - 1. Dávky sa podmieňujú prácou, ale práca sa dostatočne nemotivuje a na jej hľadanie sa nevytvárajú skutočné, ale často fingované podmienky.

Na Slovensku nerobia totiž sociálnu reformu ľudia so skutočným sociálnym cítením, ale tí, čo chcú to najlepšie len pre seba. Na vytvorenie podmienok pre tých druhých nemajú čas.

Fedor Gál

Praha je domicilom skupiny slovenských podnikateľov, ktorí z vlastných ziskov vybudovali mohutnú zbierku moderného slovenského umenia a financujú nadáciu na podporu vzdelávania. Robia to potichu a v anonymite. Poznám mimovládnu organizáciu, ktorá sa stará o opustené a týrané deti takrečeno štátu navzdory. Jej šéfkou úradníci príslušných (za „sociálne cítenie“ zodpovedných) orgánov svorne šikanujú. Sociálnodemokratická

vláda za šesť rokov svojho vládnutia (1998 – 2004) zadlžila každého občana Českej republiky – pod zástavou „sociálneho cítenia“ – sumou 100 000 Kč.

Medzi mnohými ľuďmi prežíva mýtus, že na sociálne cítenie je tu štát a politické strany, ktoré majú sociálnosť na štíte. Mám pochybnosti, či politické strany, vlády, inštitúcie alebo dokonca štát majú emócie. Respektíve mám istotu, že necítia. Cítiť môžu iba konkrétni a živí ľudia.

Sociálne cítenie je možné prakticky uplatňovať jediným spôsobom – a to tak, že sa podelíme o to, čo máme, s tými, čo žijú v núdzi. A nemusíme sa deliť rovno o peniaze, ale aj o kus vlastnej životnej energie, času, vedomostí. Tradícia pozná dva spôsoby takéhoto delenia: priamo alebo cez sprostredkovateľa. Druhý spôsob je horší ako prvý, aj keď často niet inej cesty. Horší preto, že moja pomoc sa cestou stráca v úradoch a vreckách sprostredkovateľa. A nemám pritom na mysli rovno korupciu a krádež. Toto je dôvod, pre ktorý darca, sponzor, filantrop svoje prostriedky na bohumilé účely rád rozdeľuje sám. Inštitúcie a štát mu v tom však bránia – od daňovej buzerácie až po vytváranie klímy, ktorá znechutí. Zrejme nechcú prísť o svoju províziu, prácu, moc.

Viem, samozrejme, že dôchodkový systém, záchrannú sociálnu sieť, vedu a výskum, vzdelanie a podobné veci nemožno postaviť na dobrovoľnej filantropii majetných. Celá história kapitalizmu však ukazuje, že sociálna stabilita je výsledok prosperity a prosperita je produktom pracovitosti, podnikavosti

a kreativity ľudí, ktorí vytvárajú pracovné príležitosti a hodnoty. Akú logiku má potom fakt, že práve týchto masíruje štát najtvrdohlavejšie? No jednoznačnú: od nepracovitých, nepodnikavých a ne kreatívnych nevydoluje ani korunu. Pod „kradmou rukou“ štátu však najviac trpí motivácia – motivácia k pracovnosti a podnikavosti. Doplácajú na to nielen zdroje na vzdelanie, vedu... ale aj zdroje pre solidaritu.

Ideí sociálneho štátu predchádzalo vypäté úsilie a étos kapitalizmu po zničujúcej svetovej vojne. Náš súčasný problém spočíva v tom, že táto idea sa ľahkovážne deformuje prerozdeľovaním vytvárajúcim masu ľudí, závislých od „sociálneho cítenia“. Čieho? Štátu? A kruh sa uzatvára.

Najčastejšia otázka v diskurze ľavicových laikov smerom k ich konzervatívnym náprotivkom znie: A ako má žiť tých asi 30 percent ľudí, ktorí sa v kapitalistickej džungli jednoducho nevedia pohybovať? No neviem, či sa im (existenčne) uľaví, ak kvôli tomu budeme trestať tých, čo to vedia a práve preto, že to vedia, majú aj možnosť rozvíjať a uplatňovať sociálne cítenie ako súčasť svojho individuálneho správania. O tom, že podpora takýchto ľudí je súčasne aj zárukou ich lojality k štátu, ani nehovorím. Stručne a jasne: Sociálny štát „tu a teraz“ je mýtus, ktorý vytvorili tí, čo rozhajdákali potenciál sociálneho cítenia ľudí, keď ich zbavili možnosti nakladať so svojimi prostriedkami podľa vlastného uváženia. A nielen to. Vo chvíli keď „sociálny“ štát dovidí na dno svojej kasy, neuberie plyn, ale pridá. Posilní finančnú políciu a finančné úrady, pritrvdí

daňovou legislatívu, prileje olej pod oheň nevraživosti voči majetným. Sociálne sa mení na socialistické... a do hry sa vracajú staré utópie. Kontroverzný komentátor politického diania v Česku Miroslav Macek to komentoval takto: „Německý kancléř Schröder se opět pustil do zemí přistupujících k EU: mají prý nízké daňové sazby firem. Čímž konkurují rozežranému německému sociálnímu státu, dodávám. Řešení vidí Schröder ve sjednocení daní EU. V tom s ním souhlasím. Německu přece nic nebrání postupně snížit daňové zatížení na 15-ti procentní úroveň Estonska či Litvy. Tedy, brání: strach současných vládních politiků ze ztráty koryt, neboť za léta vyprodukovali svou sociální politikou širokou vrstvu na státu závislých občanů, bohužel se stejným hlasovacím právem jako ti, co se živí sami a navíc živí ty závisláky.“

RITUÁLY, GESTÁ, SYMBOLY

Fedor Gál

Naozaj by som rád vyrastal a žil v krajine, kde je úcta k rodičom svätá, kde sa ctí tradícia, rešpektujú pravidlá spoločenského života. V krajine, kde je autorita tých, čo vládnu, nespochybniteľná, a kde medzi základné cnosti patrí ľudskosť, vernosť, spravodlivosť a dôveryhodnosť. V krajine, kde sloboda toho druhého je predpokladom mojej vlastnej slobody, a kde naozaj ľudia nerobia iným to, čo nechcú, aby oni robili im. V takejto krajine by gestá, symboly a rituály – charakterizujúce privátny aj verejný život – boli výrazom a súčasne predpokladom stability, všeobecného konsenzu s pomermi a zrkadlom pokoja a mieru.

Narodil som sa však a žil v krajine, kde mali gestá, symboly a rituály iný obsah. Ako decku mi uviazali pioniersku šatku (zväzácku košeľu sa im už nepodarilo) a hovorili nám, že sme predvoj komunistickej strany. Slávili sme Prvý máj, výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, víťazstvá proletariátu. Slávili sme, samozrejme, aj Slovenské národné povstanie, či koniec vojny a porážku nacizmu. Všetko bolo akosi v jednom vreci a aj sme to ako jedno vrece vnímali. Podobne „slobodné“ voľby, v ktorých sme mali na výber vedúcu úlohu jedinej strany, alebo šikanu. Prvú možnosť si vybralo vždy 99,9 percenta voličov. Naše životy sprevádzali jasné sym-

boly (predovšetkým päťcípá hviezda s kosákom a kladivom) a stručné heslá (So Sovietskym zväzom na večné časy a nikdy inak! Proletári všetkých krajín, spojte sa!), z ktorých niektoré mali naozaj zmysel (napríklad: Svetu mier!), len sme akosi jedny i druhé vnímali rovnako. Gestá a symboly mali aj svoje personifikované zobrazenie (spred roku 1989 si pamätám napríklad Stalina, Lenina, Marxa, Engelsa, Gottwalda, Zápotockého, Novotného, Svobodu, Dubčeka, Husáka, Brežneva...). Niektorých som dosť často vídal v kine, v televízii, na tribúnach, alebo ako omakávali medzi prstami zmo, ktoré vypestovali roľníci.

Gestá, symboly a rituály splývali postupne do zvláštneho návyku – vidieť a nevnímať, počúvať a prepočuť. Napokon, aj gestá, symboly a rituály nášho privátneho života (narodenie, vstup do školy, maturita, svadba, pohreb...) sa odohrávali na pozadí dobového koloritu. Nieкто by mal asi pozbierať a zverejniť texty, ktoré úradníci, učitelia, riaditelia, predsedovia odborov... pri takýchto príležitostiach čítali. My sme sa pri nich tvárili normálne – patrili k životu, stačilo vidieť a nevnímať, počuť a prepočuť. A potom prišiel november 1989. Objavili sa nové gestá, symboly a rituály. Niektoré sme sami vymýšľali (Nie sme ako oni! a podobne), iné prišli bez zavolania (napríklad Deň ústavy). Ostražitosť a skepsa však už boli hlboko zažraté do mojej skúsenosti.

V časoch totality sme snívali o demokracii, dialógu a participácii. V posttotalitných časoch mnohí

pochopili, že demokracia môže byť jednoducho diktátom väčšiny, že aj v demokracii môže trpieť sloboda. Napokon, už v druhých slobodných voľbách po páde komunizmu vyhrali voľby na Slovensku nedemokratickí populistí. Aj demokratické rituály (voľby, referendum) môžu byť za istých okolností dosť vyprázdnené (ak nie nebezpečné). Lenže to sme už našťastie videli a počuli. Ostražitosť je namieste. Napokon, európska integrácia a vstup do EÚ boli dlho šlágrom politických kampaní. Hviezdičky na európskom nebi symbolizovali mannu nebeskú.

Našťastie však už hľadanie obsahov gest, symbolov a rituálov nie je zakázané. Je multikulturalizmus reálnym vývojovým trendom? Aké perspektívy má naša civilizačná paradigma? Čo s nami porobí globalizácia? Chceme „pevnosť Európa“, alebo sme vyrovnaní s faktom otvorenej Európy? Gestá všeobjímajúcej tolerancie, antiglobalizačné vzopätia, europeizmus... vidíme za nimi nejaký obsah? Aký? Všetci podobní, alebo každý iný?

Vstupujeme do éry nesmiernej plurality gest, symbolov a rituálov. Nebude však takáto mnohosť podobným problémom ako niekdajšia vyprázdnenosť? Bola by to škoda, veď gestá, symboly a rituály sú živnou pôdou politiky a všedného života. Sú spôsobom komunikácie.

Naozaj by som rád vyrastal a žil v krajine, kde je úcta k rodičom svätá, kde sa ctí tradícia, rešpektujú pravidlá spoločenského života. V krajine, kde je autorita tých, čo vládnu, nespochybniteľná

a kde medzi základné cnosti patrí ľudskosť, vernosť, spravodlivosť. V krajine, kde sloboda toho druhého je predpokladom mojej vlastnej slobody a kde naozaj ľudia nerobia iným to, čo nechcú, aby oni robili im. V takejto krajine by gestá, symboly a rituály – charakterizujúce privátny aj verejný život – boli výrazom a súčasne predpokladom stability, všeobecného konsenzu s pomermi a zrkadlom pokoja a mieru. Ako by mohli konkrétne vyzerat', nemám tušenie. Nevieť dokonca, ani či ich zažijú moje deti. Ja už zostanem skeptický a ostražitý.

Peter Zajac

Chcel by som sa na vetu, že sme videli a nevní-
mali, počuli a prepočuli pozrieť z druhej strany.
Dnešnú civilizáciu nazval Neil Postman spoločnosťou
technopolu. Dalo by sa to povedať aj tak, že je
spoločnosťou, v ktorej prostriedky a účely hrajú s na-
mi gamblerskú hru.

V tejto hre sa predovšetkým od seba oddeľujú.
Ak niekto hovorí o politike záujmov, okamžite
viem, že tým myslí politiku vyprázdnených hodnôt,
pseudohodnôt, nehodnôt či pahodnôt, ktorú len pre-
krýva slovom záujem.

Existuje množstvo takýchto trikov. Prostriedky
a účely sa napríklad zamenia. Klasickým prípadom
sú dnešné reformy, ktoré sa často menia na sa-
moučel, hoci by mali prispievať ku kvalite života.

Alebo iný trik. Prostriedky a účely splynú. Z účelov

sa stanú prostriedky a z prostriedkov účely. Čo iné je dnešné všeobecne rozšírené presvedčenie, že zákony sú hodnotovo neutrálne, ak nie premenou hodnôt na nástroje; čo iné je dnešná politická korektnosť, ak nie zámenou prostriedkov za hodnoty? Použité prostriedky neraz znesväcujú aj najkrajšie úmysly. Gestá a rituály sa stávajú dlaždicami na pomyselnjej ceste do pekla symbolov.

Udalosti, fakty, skutky si totiž najčastejšie nevedomujeme v ich zárodočnej podobe, vtedy, keď sa skutočne odohrávajú, dejú a stávajú. Vtedy ich nevnímame a najčastejšie prepočujeme. Vidíme a počujeme ich až vtedy, keď sa k nám dostanú v podobe rituálov, gest a symbolov.

S ľahkou iróniou sa to dá povedať aj tak, že veci do našich mozgových závitov dorazia síce vtedy, keď si ich uvedomíme, ale dorazia nás až vtedy, keď urobíme ich sebareflexiu.

Ba dalo by sa povedať, že ju spáchame, lebo sebareflexia, ktorá patrí medzi naše ritualizované dobové gestá a symboly, je doslovným páchaním násilia na jazyku.

Keďže sebakritika patrila ku klasickým komunistickým rituálom, radšej sme si do nových demokratických rituálov vymysleli sebareflexiu, ktorá je akýmsi slovenským krížencom dvoch slov: reflexia a sebakritika.

Je to slovo nezmyselné. Seba znamená to isté ako re. Flexia znamená ohýbanie, re nasmerovanie k sebe. Reflexia znamená teda akési sebaohýbanie, uvedomenie si a v najlepšom prípade sebauvedo-

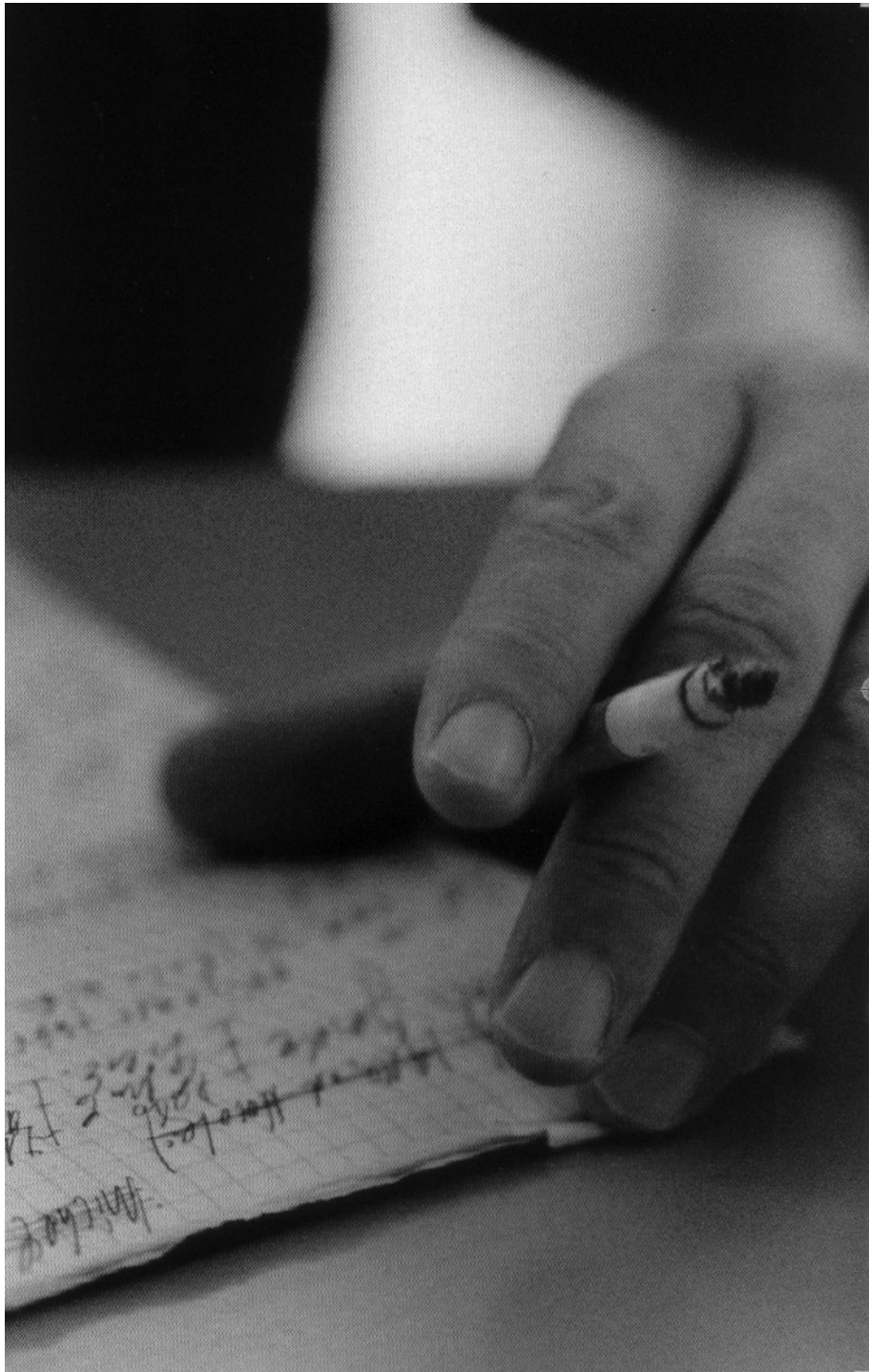
menie. Pri sebareflexii ide potom vlastne o sebasebaohýbanie, ale možno sa my, Slováci, musíme sebaohýbať na dvakrát. Keď neplatí symbolické: „Ohýbaj ma, mamko, kým som ešte Janko, bo keď budem Jano, neohneš ma, mamko“, musíme, zdá sa, ohýbať neohnutelného Jana.

A tak sme ohýbali, ohýbali, až kým sme nedo-ohýbali. Sedem rokov sme nevnímali a prepočúvali. Naši technopolisti, politickí analytici, sociológovia, medialisti, mienkoskúmatelia a mienkotvorcovia mali na všetko svoju rituálnu odpoveď. Že na rozdiel od negatívnej existuje aj pozitívna manipulácia, že sa máme všetci zjednotiť do politického patvaru aj za cenu straty politickej substancie, lebo moc je moc, že sa máme nechať odpočúvať, že sa máme riadiť kompromisom, ktorý je posvätnou kravou politickej morálky, že menšie zlo je lepšie ako väčšie, že máme kašľať na rozkrádanie, lebo ide o privatizáciu, že to všetko je nič proti slasti byť konečne v EÚ a že všetko to aj tak v roku 2020 neodvratne doputuje do raja vlád programových zhôd.

Nevnímali sme a prepočuli, že odpoveďou na jedno zneužívanie moci nemôže byť druhé. Nevideli sme rásť trávku, ani keď nás už zarastala. Namiesto toho sme si vymýšľali falošné symboly maratónca a jeho zápasu s boxerom a falošné rituály družných rozhovorov politika s intelektuálmi a umelcami.

Dnes nás naše falošné rituály dobehli. Dostali sme to vo forme zjavného rituálu volieb, v podobe

vítazných gest, s ktorými sme už mali tú česť, a vidíme to pred sebou ako na dlani, lebo ide o jeden zo symbolov najzjavnejších: o prezidenta republiky.

VEREJNÁ MIENKA

Peter Zajac

Bola to neskutočná úľava. Po mnohých desaťročiach, keď boli výskumy verejnej mienky zakázané, alebo sa pred verejnosťou tajili, bolo možné po novembri 1989 skúmať, čo si ľudia myslia.

Fungovalo to, a bolo to fascinujúce. Ešte aj vtedy, keď sme sa prvý raz po odchode Mečiara a comp. z Verejnosti proti násiliu dozvedeli, na čom sme. Mali sme 3,4 percenta, ale vedeli sme, že lepšie je poznať ťaživú pravdu, ako sa čičíkať milosrdnou lžou.

Už nikdy sme neboli vo verejnosti takí populárni ako tesne po novembri 1989. V roku 1998 sme si vyvzdorovali reparát a dodnes som hrdý, že sme mali šancu byť dvakrát pri zásadných rozhodnutiach o tom, ako sa bude utvárať ponovembrové Slovensko. Prvý raz pri rozhodnutí o jeho základnej premene, druhý raz pri rozhodnutiach o kľúčových reformách.

Čo sa s tou premenou stalo a ako vyzerajú dnešné reformy, je iná vec. Dodnes sa však smejem pri „dobromyseľných“ odkazoch, akí sme vraj boli neúspešní. Pýtam sa, kto mal to šťastie byť dvakrát v dejinách pri kľúčových rozhodnutiach o osude krajiny. Za rovnako dôležitú však pokladám možnosť slobodne sa rozhodnúť a za slobodné rozhodnutie

pokladám aj svoj odchod z politiky, popierajúcej princípy, s ktorými sme do Novembra vedome, ale aj inštinktívne šli.

Ako vravím: bolo fascinujúce skúmať, čo si ľudia naozaj myslia a odovzdať to verejnosti. Myslím, že na prvú križovatku sa výskum verejnej mienky dostal vtedy, keď sa stal súčasťou reklamy. Vtedy prestal byť štatistický výskum „verejným šetřením, které lze pořád ještě nazývat vědou“ a stal sa tovarom „agitace a propagandy“, ako to napísal v roku 2002 klasik dnešnej sociológie Peter L. Berger pri obhliadnutí sa za polstoročím modernej sociológie v dodatku českého vydania jeho slávneho Pozvání do sociologie z roka 1963.

Potom to už šlo rýchlo. Politici sa stali podobne ako reklamné kancelárie klientmi sociológov a sociológovia klientmi politikov. Výskumy sa začali manipulovať a tých techník bolo za tie roky neúrekom: výber malej a nereprezentatívnej vzorky telefonických výskumov, falošne stanovené predpoklady, navádzajúce otázky, dezinterpretácie výsledkov.

Len pre pobavenie aspoň niektoré z tých verejne známych. Je isté, že ak sa spýtate, či ste za vojnu v Afganistane, ak sú za ňu Rusi, dostanete inú odpoveď, ako keby ste sa pýtali, či ste za vojnu, ktorú Rusi odmietajú. Je iné, ak sa pýtate na to, koľko percent by volilo ešte neexistujúcu politickú stranu, čím vytvárate priaznivú klímu pre jej vznik, ako keď sa pýtate na existujúce politické strany. Je iné, keď sa pýtate, koľko percent by volilo „materské

strany“ a iné, keď sa pýtate na tie isté strany spolu so Slovenskou demokratickou koalíciou, ktorá nie je šiestou stranou, ale strechou pre tých päť. Je iné, keď sa pýtate, koľko percent by volilo vašu politickú stranu (v našom prípade Demokratickú stranu), keby mala vo výskumoch verejnej mienky pravidelne nad 5 percent a keď sa pýtate na to, koľko ľudí ju bude voliť, keď reálne vedia, že tie percentá nemá, a volič vašej strany sa bojí, aby „jeho hlas neprepadol“, ako znela vtedajšia dobová floskula.

Takýchto, podobných a horších skreslení, dezinterpretácií a manipulácií výskumov verejnej mienky sme si užili za posledné roky viac než dosť. Raz vyrastali z dobrej vôle „pomôcť svojim politikom“, druhý raz z dobre zaplatenej objednávky, tretí raz z vôle poškodiť. Výsledkom je taký krach výskumov verejnej mienky, aký sme zažili posledne pri voľbe prezidenta, keď výskumníci zabudli, chceli zabudnúť, alebo jednoducho na to neprišli, že jedným z rozhodujúcich faktorov pri voľbách bola výška volebnej účasti.

Vrátim sa k Petrovi L. Bergerovi. Žiada sa mi povedať, že slovenská sociológia vo výskumoch verejnej mienky za posledných pätnásť rokov dobehla trend, ktorý je podľa neho charakteristický pre svetovú sociológiu posledného polstoročia. Spochívá v metodologickom fetišizme kvantitatívnych metód, ktoré majú byť zaručeným pohľadom do ľudskej mysle a v ideologizácii sociológie. Dôsledkom je strata dôveryhodnosti, ktorej sme dnes svedkami aj na Slovensku.

Fedor Gál

Rabín Karol Sidon v jednom rozhovore povedal: „Voliteľ medzi dobrom a zlom je jediná sloboda, ktorá nám bola daná.“ Súčasníkovi to znie čudne. Dáva prednosť slobode výberu značky športovej obuvi, dovolenky, televízneho kanála. Slobodné rozhodovanie o životnom štýle, vzdelaní, práci, kariére, trávení voľného času atď. je vážna vec a má zásadný vplyv aj na postoje k práci. Kvôli svedomiu tomu hovoríme pragmatizmus. Medzi nami expertmi to znamená, že za pár korún predáme vlastnú odbornosť a pravidlá svojej profesie. Keď hovorím „za pár korún“, tak prehánam. V skutočnosti je to za dobrého prezidenta, premiéra, stranu, ministra financií, zákazku, grant, víziu.

Pred rokom 1989 existovala len marxisticko-leninská sociológia. Namiesto politológie sme mali vedecký ateizmus, filozofia bola buď „naša“, alebo buržoázna a podobne. Väčšina dnešných profesorov odrástla na takejto pôde. Radi by možno zabudli, niektoré návyky sú však priveľmi zažraté pod kožu. Napríklad neschopnosť oddeliť ideológiu od roboty či lokajský vzťah k politike. Vďaka tomu je niekedy naozaj ťažko odlíšiť, kde sa končí expertná informácia a začína sa účelová manipulácia.

A potom – pretože na Slovensku je to tak – tie všadeprítomné neformálne vzťahy. Naozaj nevrším, že ide vždy a nevyhnutne o klientelistické vzťahy alebo korupciu. Napokon, nepozvali by ste si osvedčených kolegov medzi svojich poradcov, keď

vás životná dráha vymrští z vedy a výskumu do exekutívy či parlamentu? Nežadávali by ste prieskumy radšej agentúram, ktorým veríte? A prečo by ste si na opekánie špekáčikov nepozvali starého kamoša? Len preto, že sa medzičasom stal politikom či šéfom agentúry?

Aby som sa však netváril ako z iného sveta. Áno, keď sa ma dnes niekto opýta, čože to vlastne som, váham. Publicista? Prognostik? Vydavateľ? Podnikateľ? Sociológ? Politológ? Naozaj neviem. Chvíľu som bol dokonca aj predseda politickej strany. V tom istom čase som zakladal sociologické pracovisko na bratislavskej univerzite a písal do novín. Určite som od novembra 1989 až do odchodu z politiky v lete 1991 nebol nezávislý spoločenský vedec. Tak prečo dnes rozprávam o nezávislosti iných? Z jednoduchého dôvodu: nepíše sa rok 1990 alebo 1991. Tí, čo chceli po zmene režimu robiť politiku, robia politiku, tí čo chceli byť napríklad sociológmi, sú sociológmi. Byť jedno aj druhé naraz sa nedá. Oboje má svoje – navzájom nesúmerateľné – pravidlá a oboje je na plný úväzok. Naozaj nie je možné, aby niekto sám seba považoval za nezávislého sociológa, politológa, výskumníka verejnej mienky, a súčasne bol inštitucionálne alebo neformálne zviazaný so záujmami ľudí, o ktorých podáva verejnosti „nezávislé“ informácie. Žiaľ, stáva sa to. Otázka znie: Čo s tým?

V prognostike – disciplíne, ktorú som mal kedysi rád – sa považovalo za slušné zverejniť ako preambulu ku každej významnejšej štúdií jasné vy-

medzenie hodnotového, poznatkového a metodologického zázemia autora (vrátane neformálnych zdrojov informácií). Bola to však iba platonická idea – žili sme v komunizme a pestovali sme si takúto predstavu ako sen o svojej práci. Dnes by som k tomuto – stále iba snu – pridal ako povinný dodatok jasnú správu o tom, kto za výskum zaplatil. Nejde o nijakú buzeráciu, ani o fízlovanie. Súčasťou každej interpretácie je aj jej autor a tí, ktorým je adresovaná, majú právo poznať finančné, ideologické, hodnotové a metodologické pozadie.

Som si istý, že väčšina expertov na výskumy našej spoločnosti si po prečítaní tohto textu povie: „Veď ja volím medzi dobrom a zlom. Dávam prednosť dobrému prezidentovi, premiérovi, strane, ministrovi financií... vízií!“ Lenže dobro v poznávaní je pravda. Iste. Postmoderný odborník však bude pokračovať. „A ktorú pravdu máš na mysli? Pravdu ľavicového, alebo konzervatívneho demokrata, pravdu tejto, alebo tamtej odbornej authority?“ Povedal by som – v súlade s Karolom Sidonom – že pravdu pravidiel.

NAŠE IDENTITY

Fedor Gál

Áno, som Európan. Mojm materinským jazykom je slovenčina, po česky však hovorím rovnako dobre. Cítim to tak, že v prostredí, kde sa používajú tieto dva jazyky, nemám komunikačné problémy. Určite by som sa cítil rovnako medzi Francúzmi, Nemcami, Nórmí..., keby som ich jazyky ovládal ako tieto dva. Teda nie rovnako, pretože som sa tam nenarodil a nevyrastal, nenasával som tamojšie podmienky s materským mliekom. Podstatná časť mojej identity je však bratislavská. Podobne by som mohol prekráčať ostatnými časťami svojej profesionálnej, náboženskej a inej identity. Musel by som však súčasne konštatovať, že niektoré z mojich identít sa v čase (v priebehu životnej dráhy) menili zásadným spôsobom. Napríklad dnes sa už cítim rovnako Pražanom ako Bratislavčanom, viac publicistom ako vedcom, viac Židom ako agnostikom a podobne. Zdá sa teda, že moja identita je štruktúrovaný celok a že táto štruktúra sa mení v čase. Vaša tak isto!

Zažil som na vlastnej koži to, čomu sa môže hovoriť konflikt identít. Napríklad keď som si v konfrontácii s nacionalizmom vyjasňoval, čo som za Slováka, a v konfrontácii s antisemitizmom, čo pre mňa znamená byť Židom. A zažil som aj ľudí, ktorí svoju národnú identitu považovali za čosi mimoriadne hodnotné. Fakt, že sú Slováci, považovali

za podstatný. Moja slovenskosť im pripadala zakrpatená, nazývali ma zlým Slovákom, alebo čechoslovakistom. Nezabudnem, ako Víťazoslav Moric tento svoj pocit raz prekonal, pozval ma v bufete bývalého federálneho parlamentu na pivo a po chvíli mi povedal: „Vidíš, ja sa s tebou nehanbím sedieť!“

Kdesi v mojom ustrojení je zabudovaná aj židovská identita mojich predkov. Asi ju vidieť na prvý pohľad, inak by na mňa neznámi chlapci v Ružomberku či v bratislavskom podhradí nepokrikovali „židák“ v čase, keď som ani nevedel, čo to znamená.

Niekedy mám sklón považovať niektorú z našich identít za produkt dosť veľkého úsilia. Raz mi Peter Pišťanek povedal: „Som rasista, ale bojujem s tým každý deň!“ Vážim si Petrov postoj a často si ho pripomínam. O sebe som ešte nedávno mohol povedať: „Som elitár, ale bojujem s tým každý deň.“ Mnohí s rasistom (elitárom a podobne) v sebe nebojujú, naopak – nechávajú mu voľný priechod. Vybuchujúce bomby v Jeruzaleme a Tel Avive, či útoky na Svetové obchodné centrum v New Yorku 11. septembra 2001, sú však trochu komplikovanejším symbolom patologického konfliktu identít. Pripomínajú nám, že nejestvujú iba individuálne, ale aj kolektívne identity a že neexistujú len identity vyvierajúce znútra človeka, ale aj identity zvnútornené tlakom prostredia a manipuláciou či vymývaním mozgov. Áno, mám sklón vidieť v konflikte identít a sporoch o identity jadro mnohých

katastrof súčasného (o minulom ani nehovoriac) sveta. Čo s tým?

Zdá sa, že pre tému identít by malo platiť to isté, čo sa traduje medzi demokratmi na tému slobody: „Urobím všetko pre to, aby ste mohli byť sami sebou, nech už je vaša identita akákoľvek!“ Súčasne sa mi však zdá, že je to iba pol pravdy. Sú tu totiž aj identity, s ktorými nechcem zdieľať priestor svojho života. Kedykoľvek vidím napríklad skinheda v akcii, cítim jasné nepriateľstvo. Kedykoľvek vidím v akcii antisemitu, spomeniem si na Terezín, mamu, Sachsenhausen, otca... a viem, že by som mal urobiť všetko pre to, aby títo ľudia nemohli byť sami sebou. Ak je podstatnou časťou ich identity nenávisť k inakosti, tak údelom „iných“ by mala byť jej aktívna obrana. Ak hovorím aktívna, tak naozaj myslím aktívna. (Pre)posielanie mailových petícií považujem za alibi zbabelcov. Písanie do novin tiež nestačí. Verejné vystúpenia a medializované protesty sú málo. Obetiam takýchto konfliktov treba jednoducho pomáhať naozaj, t. j. finančne, právnou ochranou, osobnou účasťou a v prípade potreby aj zaťatou päšťou.

Tak, a sme doma: kus mojej identity je identitou chlapca, ktorý vyrastal v bratislavskom podhradí, kde boli verbálne argumenty na smiech, ak za nimi nebolo aj odhodlanie obhájiť ich silou. Dnes ťahám na šesťdesiatku a síl mám poskromne. Sám seba vidím čoraz intenzívnejšie ako súčasť kultúrne, národne, nábožensky, profesijne, sociálne pestrého mumraja, v ktorom by som rád obstál predovšetkým

ľudsky. Jediná identita, o ktorú naozaj stojím, je občianska, a tú chápem ako balík rozmanitých a rovnocenných identít, ktoré sa prelínajú, presýpajú a menia, ako ide život. Možno mi niekto bude tvrdiť, že všetky naše identity možno napchať do spoločného vreca, kde sa prelínajú, presýpajú a menia, ako ide história, a že na toto vreco možno napísať „slovenská identita“. No neviem.

Peter Zajac

Slovo identita má v sebe čosi ošemetné. Totožnosť znamená na jednej strane byť ten istý, na druhej iný ako tí ostatní.

Komplikované je už len byť ten istý. To nie je špekulácia. Stačí sa pozrieť na fotografie z občianskych preukazov, ktoré sú dokladmi totožnosti. Človek by sa na svojej prvej fotografii sám nespoznal.

A aký problém je spoznať po rokoch tých iných. Na ulici sa na vás vrhne s radostným výkrikom: „Päťdesiat rokov som ťa nevidela!“ starnúca žena, ktorú nespoznáte. Po prvom úľaku si uvedomíte, že je to zrejme vaša spolužiačka z ľudovej školy, a potom to, že zrejme vyzeráte rovnako staro a že ste sa nespoznali podľa tváre, ale podľa mena. Ešteže si po tých rokoch pamätáte aspoň sami seba.

A to hovorím len o individuálnej identite. Identifikovať sa so svojimi kolektívnymi identitami je ešte ťažšie a mnohí sa k sebe najradšej

nepriznávajú. Ten gardista/komunista/donášač/mečiarovec/dzurindovec že som ja? Vylúčené.

Ja sám o sebe môžem povedať, že mám niekoľko identít. Som z Partizánskej, lebo tam som sa narodil v evanjelíckej/fakultnej nemocnici. Som z Mudroňovej, lebo tam som žil ako dieťa. Fascinovali ma bachraté trolejbusy. Najprv mali jedny otvorené dvere v strede, potom dvoje vpredu a vzadu, a nakon nastúpila éra vedecko-technickej revolúcie a zatváracích dverí. Odvtedy sa nedalo do trolejbusov naskakovať ani z nich vyskakovať. Aj to je identita.

Zo Štefánikovej, alias Obrancov mieru som podľa bydliska, doby a politického počasia. Som z Čapkovej, lebo tam som chodil do školy a do Sokola. Kraloval v ňom pán Pospíšek a džudistky. Z Hlbokej, lebo tam som chodil k rádovým sestričkám do družiny mládeže. To som ešte netušil, že to boli zvyšky dvojitej identity prvorepublikového Československa.

Som z Kalvárie. Hrávali sme tam futbal, žuli plánky, trnky a šípky, sledovali spoza kríkov páriky, vyrážali na Hlavnú stanicu do časíku. Hrávali tam frígovky a lupinovky, a tak je moja filmová identita skôr frígovská ako chaplinovská. V Grassalkovichovom paláci, či vlastne pinkáči, Pionierskom paláci, Dome pionierov a mládeže Klementa Gottwalda, odpočíva v pokoji moja ďalšia identita. Chodil som k Milke Mikulkovej/Kaletovej do bábkarskeho krúžku. Vedľa nás skúšali tanečnice/herečky/speváčky a rinčali Vaskove a Dežove po domácky elektrifikované gitary. To je moja identita Ursinyho, Vargu,

Véčka, Manfreda Manna, Beatles. Tých dvanásť rokov bábkarskej identity bolo tak akurát. Aspoň poznám tmavé kúty Grassalkovichovho paláca.

Najďalej som to dotiahol po Jilemnického/Hroncovu/Hodžovu jedenástročenkú/SVŠ/gymnázium. V poslednom roku jedenástročienky ma to v rámci jednej z početných školských reforiem a zmien identít odplavilo na Novohradskú. Potom doplavilo na filozofickú fakultu na Gondovej a v jednej chvíli som pristal v Tübingene. Dorazil som z neho do redakcie pôvodnej tvorby v Smene na Pražskú, a to bolo od Kalvárie na skok. Najďalej ma to normalizačne zavialo do Nitry a slobodne do lietadla medzi Schwechatom a Tegelom.

Dnes si pestujem svoju literárnovednú identitu na Konventnej, domácu na Búdkovej, a to je na skok od Mudroňovej, Partizánskej, Čapkovej, Hlbokej, Zámockej aj Štefánikovej. Takže ďaleko som sa so svojimi identitami nedostal. Až na to, že niekedy sa zobudím v Berlíne, v Zürichu alebo v Santa Catherine a neviem, kde som.

Americký biológ Lewis Thomas napísal pred rokmi peknú knižku Medúza, bunka a ja. Má tam takú vetičku, že najťažšie je naučiť sa žiť so svojimi vlastnými identitami. A so susednými. S katolíckymi, luterárskymi, židovskými, agnostickými. S Bratislavčanmi, Nitrančanmi, Sobrančanmi. Gadžami, Rómami. Slováckmi, Čechmi, Maďarmi, Nemcami, Európanmi. Pozemšťanmi. Mart'anmi. Najťažšie sa mi žilo s Agnesovou Snopkovou vesmírnou VPN.

Nemám na to nijaké univerzálne riešenie. Sám pre seba si to riešim syndrómom napádanej identity. V zriedkavom prostredí žičlivosti nevnímam svoje identity nijako nástojčivo. Žijem s nimi a s inými vcelku mierumilovne. Keď však niekto začne niekoho iného napádať za jeho identitu, len za to, čím je, a nie za to, čo urobil, zbystrím pozornosť. Pokúšam sa predstaviť si, ako by som reagoval, keby niekto napádal moje identity. Skúšam brániť identitu toho druhého ako svoju vlastnú. A svoju vlastnú ako tých druhých. Priznávam sa, veľmi sa mi to ani po rokoch nedarí.

SLOVENSKÉ SEBAVEDOMIE

Peter Zajac

Kľúčové spory sa začínajú nenápadne. Tomáš Garrigue Masaryk chodieval od polovice osemdesiatych rokov devätnásteho storočia na prázdniny na Slovensko. Letoval s celou rodinou v Bystričke, dedinke neďaleko Turčianskeho Svätého Martina. Nadviazal tu početné priateľské vzťahy. No už na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov sa dostal do vážneho ideového sporu s popredným predstaviteľom slovenského národného hnutia Svetozárom Hurbanom Vajanským.

Prvým predmetom sporu bol odlišný vzťah k Rusku. Pre Vajanského bolo Rusko hlavnou nádejou v snoch o lepšej budúcnosti Slovenska. Masaryk bol presvedčený, že Slováci sa majú spoliehať najmä sami na seba.

Národná otázka sa stala druhým zdrojom sporu. V roku 1898 vznikol časopis mladej generácie Hlas, mesačník „pre literatúru, politiku a otázku sociálnu“. Vyzdvihoval kultúrnú jednotu národa československého a hlásil sa k Masarykovej výzve, že treba začať konečne „myslieť a pracovať, a nebude tej moci, ktorá by nás potlačila“.

Hlasisti si to vtedy odniesli. Vajanského Národné noviny ich vyhlásili za nepriateľov slovenského národa a medziiným im vyčítali čechizmus a zapredávanie slovenčiny.

Odniesol si to však aj Vajanský. Ruská revolúcia v roku 1905 a vojenské zlyhanie Ruska na začiatku prvej svetovej vojny odviaľi zvyšky Vajanského ruského sna. Tesne pred smrťou v roku 1916 sa priznal manželke a dcére Olge, že v oceňovaní Ruska sa mylil a Masarykovi krivdil. Masaryk ukončil spor v roku 1926, keď sa v Martine zúčastnil na otvorení budovy Matice slovenskej, Štefánikovho ústavu a odhalenia pomníka Svetozárovi Hurbanovi Vajanskému.

Jaroslav Opat, o ktorého monografiu Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka sa opieram, to označil za hlboko prežitý, múdry zmier. Pri ňom by sme mohli zostať. Čas privial a ešte raz odviaľ Vajanského ruský sen, rovnako ako privial a odviaľ Masarykov sen o československom národe. To podstatné, Masarykovo myslieť a pracovať akoby sa v dobovej vrave vytratilo. A predsa práve toto tvorí na začiatku dvadsiateho prvého storočia jadro slovenskej otázky. Alebo ináč: kľúč k problému slovenského sebavedomia. A možno aj českého, ak rozumieme vete Karla Hvížďalu, že tam, „kde neexistuje sebavedomie, vedomie o vlastnej existencii, kde nefunguje rozum, ako napísal Ferdinand Peroutka v roku 1937, ostávajú vlastné želania, ktoré ozdobjeme menom svätého citu“. A ešte ináč: nanovo otvára problém budovania štátu.

Slovenská spoločnosť stojí dnes rovnako ako česká na križovatke a podľa Hvížďalu „buď obmedzí svoje predstierania, alebo sa do nich celkom prepadne“. Existujú tri podoby slovenského sebavedo-

mia. To prvé, nášmu srdcu milé, krčmové a beťársky rozdrapovačné, poznáme najlepšie a máme ho najradšej, lebo sme pri ňom najlepší na svete.

Jeho vulgárny a obscénny opak tvoria tanky, mieriace v podguráženej hlave na Budapešť, a dlhé biče na krátkych dvorkoch.

Druhú podobu slovenského sebavedomia tvorí idea sebavedomého Slovenska politických a mienkotvorných elít, ktoré „by mali pôsobiť proti pocitom menejcennosti a druhoradosti a viac zdôrazňovať, že teraz už aj my sme Európa, my sme Brusel, nie sme objektom, ale subjektom toho, čo sa v únii deje a o čom sa rozhoduje. Iste nie maľovať ružovú budúcnosť, ale zdôrazňovať vlastnú aktívnu zodpovednosť členského štátu, ktorý má síce nižšie HDP, ale svojej veľkosti primeranú politickú váhu“.

Olga Gyarfášová píše, aké je dôležité, „aby zdravé sebavedomie presiaklo do spoločnosti“. Myslím si, že nestačí len želanie, ktoré ozdobujeme menom svätého citu. Treba myslieť a pracovať. A najmä obmedziť svoje predstieranie.

Ponúkam tretiu podobu slovenského sebavedomia. Nazývam ju príbehom baróna Münchhausena, ktorý sa za vlastný vrkoč vytiahol z močiara, lebo je pre mňa metaforou toho, čo je zdanlivo nemožné, a predsa možné.

Človek a národ môže byť skutočne sebavedomý, len keď si uvedomuje svoju neprenosnú zodpovednosť. A keď sa podľa toho správa. Keď sa to, čo hovorí a myslí, kryje s tým, čo robí. Keď je seba-vedomý, kritický v prvom rade voči sebe a do

vlastných radov; keď je však kritický aj voči Európe a Bruselu.

Ľudské sebavedomie je uvoľňujúce. Vie sa zasmiať, aj na sebe. Je zdržanlivé a prosté, nemá tvár nablýskaných úsmevov dnešnej smotánky, ktorá sa ustavične obzerá, či na ňu mieri televízna kamera.

Predstierať, akí sme sebavedomí a zatvárať si oči pred každodennou lžou, podvádzaním a kradnutím je skutočnou brzdou toho, aby sa Slovensku naozaj darilo. Pritom pravdivosť, spoliehanie sa na seba, uspokojenie z vlastnej práce, z vnútornej totožnosti vlastného života je skutočnou podmienkou naozajstného sebavedomia. To, že neničíme, oportúnne neprežívame a nebohacujeme sa v rozpore so zákonmi a mravmi, ale budujeme.

Nevedieť to je rovnako zhubné ako nevidieť, že v Európskej únii nie je všetko zlato, čo sa blyští, že má a ešte len bude mať veľké problémy, pretože aj ona sebavedomie viac predstiera, ako ho naozaj má.

Fedor Gál

Peter Zajac adresuje svoj text rovno slovenskému národu a všeobecnému občanovi. Som mimoriadne skeptický k takýmto výzvam. Dôvod je jednoduchý – národ je aj Vladimír Mečiar a jeho voliči, aj mladá generácia a seniori pod hranicou chudoby, a napríklad aj tých niekoľko stotisíc príslušníkov

rómskej a maďarskej menšiny, z ktorých každý je individuálne iný a inak sebavedomý. Mnohí žijú zdržanlivo, prosto, bez nablýskaných úsmevov, pravdivo, kvalitne... a predsa nemusia byť budovateľmi a tvorcami slovenského sebavedomia.

Predpokladám, že nejaký nasledovník Petra Zajaca zaradí aj november 1989 medzi míľniky formovania slovenského sebavedomia. Jeho čitatelia však buď budú, alebo nebudú sebavedomí, a ich krajina buď bude, alebo nebude poskytovať podmienky pre slušný a tvorivý život.

Mňa slovenské sebavedomie nezaujíma. Rád však čítam Ruda Slobodu, počúvam slovenčinu, túlam sa starým bratislavským mestom. Vážim si kvalitných vedcov, dobrých podnikateľov, slušných ľudí. Mám slabosť i pre slovenskú kuchyňu, aj keď nie je príliš zdravá. Mám na Slovensku niekoľko skvelých kamarátov a cítim sa v Bratislave či inde na Slovensku podstatne sebavedomejšie ako v Silicon Walley či v Kábule. Podstatné je však pre mňa čosi iné: Bol by som rád, keby na tomto kúsku zeme fungovali pevné pravidlá hry a dalo by sa tam kvalitne žiť, ak človek naozaj vie a chce. Nemusia to byť rovno slovenské pravidlá, len nech sú dobré a rešpektované. A určite to nemusí byť slovenský život, len nech má zmysel a subjektívne pociťovanú kvalitu. Naozaj nemusí vyvierať priamo z rodnej hrudy, len nech je civilizačne a kultúrne patričný. Nechcem sa hrať na proroka, ale možno o takých dvadsať či tridsať rokov budú sebavedomie na Slovensku utvárať migranti zo všetkých svetových strán.

Bude to slovenské sebavedomie? A keď nie, bude to pre Slovensko zle?

Môj názor: Rodíme sa do konkrétneho civilizačného a kultúrneho kontextu bez toho, že by sme o to prosili. Od narodenia tento kontext do seba nasávame ako každodennú stravu. Moje sebavedomie stojí a padá na tom, že takto civilizačne a kultúrne vybavený mám šancu na kvalitný život a schopnosť túto šancu využiť. Je to sebavedomie bez prívlastkov. Toto zdôrazňujem. Sebavedomie s prívlastkom je totiž často dresom ľudí, ktorí „vedia“, že tí, čo sa narodili do iného kontextu a nasávali inú stravu, sú akosi menej spôsobilí než my Slováci. Peter Zajac by teraz mohol povedať: Ale choď, takto som to nemyslel, to nepolemizuješ so mnou! No fajn, ale bol to tvoj text, ktorý ma vyprovokoval k premýšľaniu. A sme doma: v jednom jedinom jazyku to dokážem – po slovensky. A v jednej jedinej krajine sa do takýchto diskusií zapájam s plným nasadením – na Slovensku. Moju národnú (slovenskú) príslušnosť však zrodila náhoda a držím ju v rukách z nevyhnutnosti. Keby záležalo na mne, beriem Kaliforniu.

VÍZIE A ILÚZIE SPOLUŽITIA

Fedor Gál

Bože, čo ja som sa v posledných rokoch napočúval o tolerancii. Pojem a problém tolerancie však má aj druhú stranu – bezbrehá tolerancia je často motivovaná ľahostajnosťou alebo strachom. To preto, že netolerantnosť niekedy predpokladá odvahu a nasadenie. Netolerantnosť voči agresívnym hajzlíkom napríklad. Už ste to niekedy skúsili? Ak áno, tak viete, že postaviť sa tvárou v tvár napríklad svojim rasistickým spoluobčanom je iná káva, než manifestácia tolerancie „medzi nami tolerantnými“.

V každej spoločnosti existujú zrejme minority, ktoré sú svojím počtom a inakosťou výzvou pre majoritu, aby sa ukázala. U nás sú to napríklad Rómovia. Neriešime žiaden „rómsky problém“, ako si už desaťročia navrávame. Riešime svoj problém. Problém schopnosti akceptovať odlišné etnikum bez toho, že by sme ho tlačili do kúta a zbavovali vlastnej kultúry a identity, veľakrát z obyčajnej predposratosti, že oni nebodaj uchmatnú či „pošpinia“ čosi z tej našej kultúry a identity. Skúsenosť navyše ukazuje, že dôsledkom takéhoto tlaku je narastanie problému, a nie jeho „riešenie“. Narastanie problému spolužitia odhaľuje nielen naše vlastné obmedzenia a omyly, ale aj budúce ohrozenia. V situácii konfliktu totiž niet dialógu.

A pritom, akceptovať inakosť neznamená obľúbiť si ju.

Celkove mám pocit, že pribudlo slov zanesených klišé, ak nie rovno bahnom. Napríklad taký multi-kulturalizmus. Čo ním máme na mysli? Spolužitie kultúr? Obcovanie kultúr navzájom? Schopnosť akceptovať iné kultúry? Ale veď nevieme takmer nič ani o kultúrach, s ktorými zdieľame priestor každodenného života už storočia! Alebo vieme niečo o kultúre Rómov, o kultúre zdecimovanej židovskej komunity? A to už ani nehovorím o kultúrach imigrantov z Ukrajiny, Číny a Vietnamu. A tam, kde chýba poznanie a porozumenie, je úsilie štátu zbytočné. Kvóty, legislatívne normy, pozitívna diskriminácia... sú nanič. Naozaj nechcem, aby sme sa tlačili na vystúpeniach etnických kapiel. Stačilo by, keby sme si to rozdali s vlastnými deštruktívnymi emóciami – napríklad s nedostatkom súcitu a neschopnosťou nadväzovať medziľudské vzťahy. Potom by nám možno neprekážalo, že nežijeme v prostredí jedinej kultúry. Pretože – opakujem – žiť v prostredí viacerých kultúr vôbec neznamená obľúbiť si ich.

Človek vybavený súcitom má ľudí rád a ťažko znáša utrpenie. Petra Procházková je vojnová spravodajkyňa, ktorá sa už nechcela pozerieť na utrpenie čečenských sirôt. Založila sériu domovov pre čečenské siroty a nadáciu pre ľudí ochotných týmto deťom pomôcť. Daniela Cincibusová a Mária Vodičková už nezniesli impotentný chlad tzv. štátnej starostlivosti o opustené deti. Vzali bremeno opa-

trovnictva na vlastný chrbát a dnes im za normálne podmienky detstva a dospievania vďačia stovky detí. Im osobne, a nie sociálnej sieti, sociálnym programom, domovom, útulkom atď. Ondro Cákľ sa nedokázal pozerat' na nečinnosť úradov tvárou v tvár rasovému a etnickému násiliu českých skin-headov. Rozdáva si to s nimi takmer na vlastnú päsť. Hana Malinová pomáha prostitútkam nie iba zdravotným a právnym servisom, ale robí s nimi aj divadlo a letné tábory pre ich deti.

Uvádžam iba niektoré konkrétne príklady z prostredia, ktoré poznám. Všetko sú to ľudia, ktorí o spolužití s inakosťou nepotrebujú špekulovať. Pre tých, ktorými lomcujú deštruktívne emócie, jasná správa: Spolužitie s inakosťou je nevyhnutnosť globalizácie. Komu sa to nepáči, nemá na výber – buď prežije život vo frustrácii, alebo so zbraňou v ruke a s nenávisťou v srdci. A „čistotu“ svojej – národnej, etnickej, náboženskej – výlučnosti aj tak neobhájí. Jeho prehru možno zavříši vľúdna zdravotná sestra z Ďalekého východu či severnej Afriky, ktorá mu bude na prahu smrti utierať zadok a meniť plienky.

Spolužitie s inakosťou je praktická potreba, ktorá ľuďom umožní prežívať všedný život bez toho, že by si museli symbolicky odpľúvať, keď budú čoraz častejšie a čoraz intenzívnejšie konfrontovaní s inou rasou, kultúrou, životným štýlom. A tí, ktorí to nedokážu, spláchnu sami seba v symbolickom záchode dejín.

Peter Zajac

Keď idem ráno z berlínskeho bytu okolo tureckého obchodníka so zeleninou a vodnými fajkami, usmieva sa na mňa a vždy sa opýta: „Ako sa máš?“ A ja mu odpovedám: „Dobre. A ako sa máš ty?“ A môžeme začať deň.

To je takmer idylický príklad spolužitia. V S-Bahne sa k sebe ľudia rozličných farieb pletí, rás a vierovyznaní správajú tolerantne, čo neznamená len znášateľnosť, ale najmä ľahostajnosť. Za tretím rohom v Kreuzbergu je všetko ináč. Pribúda agresivita a nevráživosť, ktorá ústi do sporov o to, či môžu turecké učiteľky a žiačky nosiť na hlave šatku. Za ďalším rohom prebieha spor o to, či môžu iní muži nosiť jarmulky, za ďalším sa stavia pre jedných plot a pre druhých múr a ešte za ďalším týrajú vojenská policajti väzňov a teroristi prostredníctvom videozáznamu ukazujú o hlavu kratšieho Nicka Berga.

To všetko sú dnešné formy spolužitia. Dopĺňajú ich včerajšie a predvčerajšie obrazy vyhánania a vyhnaní, čistiek a čističov, všetkých nevinných obetí všetkých bombardovaní, ktoré akoby nemali pomenovateľných vinníkov. Prítomné obrazy splývajú s realitami, minulé reality sa stávajú obrazmi a obrazy novými realitami. Zabúda sa na pôvodné súvislosti, na to, čo je príčinou a čo dôsledkom, na to, že dnešné obeť mohli byť včerajšími vinníkmi, freneticky tleskajúcimi násiliu na iných, ktoré páchali ich muži, bratia, deti. Žijeme zo dňa

na deň, v situačnom, akontextuálnom svete, v ktorom niet vinníka, lebo aj ten bol obeťou, alebo sa za ňu aspoň vydáva, ale ani obeť, lebo aj tá bola alebo sa môže stať vinníkom.

Dnešná, včerajšia a predvčerajšia hodina spolužitia sa stáva lekciami nevraživosti, agresivity, násilia. Všade je za nimi inakosť a odlišnosť – nielen rás, farieb pletí a pohlaví, ale aj názorov, postojov, hodnôt a záujmov. A kde niet inakosti, tam dochádza k nevraživosti medzi rovnakými mafiánmi, gangstrami, bandami, ale aj fanúšikmi, partiami, susedmi.

Je nebezpečné zakrývať si oči pred faktom, že existuje konkrétna, individualizovateľná a lokalizovateľná nenávisť, ktorá môže mať podobu odpovede, že by som nechcel mať za suseda Róma, Maďara či Žida, alebo topoľčianskej vety z filmu Miluj bližneho svojho, že „Židi, Cigáni, to je najväčšia háveď pod slnkom...“

Táto lokalizovateľná nenávisť sa nedá zmiest pod koberec vystrihnutím z televízneho filmu; bude tu, aj keby patrila medzi zakázané slová.

Nerobím si veľké ilúzie. Multikulturalizmus chápem v dvoch významoch – ako reálny historický fakt a ako dnešnú ideológiu.

O faktoch len toľko: V posledných storočiach žilo na Slovensku vedľa seba viacero kultúr, etník, národov a národností, vier a rás. Raz to bolo lepšie, raz horšie, raz mizerné a niekedy to nebolo spolužitie, ale kynoženie. V priaznivejších časoch som sa dozvedal, že ten či onen z mojich priateľov

mal tak ako ja v rodine Slovákov, Čechov, Maďarov, Nemcov, Poliakov, Rusínov, Chorvátov, katolíkov, luteránov, židov a ateistov; v nepriaznivejších, že všetci sú dobrí Slováci a veriaci.

O multikulturálnosti ako ideológii spolužitia všetkých druhov odlišností mám svoje pochybnosti. Jednak vidím, že nezriedka nejde o spolunažívanie, ale o akési ochranné sfarbenie pre život v izolovaných priestoroch. Nejde o spolunažívanie, ale akúsi ostražitú impregnáciu, aby sme spolu nezmokli. Preto veľmi dobre rozumiem vete Ralfa Dahrendorfa: „Šalátová misa tzv. multikulturalizmu skutočnou alternatívou spolunažívania nie je, pretože nezabezpečuje potrebný tmel, ktorý drží komunity pokope. Všetky zložky zostávajú od začiatku oddelené.“

Spoločnosť, ktorá tento tmel nemá, sa rozkladá znútra. Dnes viem, že tam, kde chýba integrácia do spoločného prostredia, mení sa multikulturalizmus na izolacionizmus, ktorý sa stáva v lepšom prípade zdrojom nedorozumení, v horšom podozrievavosti, nevraživosti, nenávisti a konfliktov. Vidím aj to, že tam, kde sa stáva multikulturalita nástrojom pozitívnej diskriminácie všetkých možných druhov menšín, môže to viesť aj k strate všeobecne platných pravidiel spolužitia, lebo každá menšina chce byť väčšinou, alebo aspoň tak vyzerať.

V tomto svete bude rôznosti pribúdať, nie ubúdať. Je ťažké zmieriť sa s tým, že z jedného dňa na druhý sa môžeme stať menšinou. Možno preto je tu túžba inštitucionalizovať menšinovú inakosť rovnakým spôsobom ako rovnakosť. Pokladám to

za ilúziu. Zákon nemôže zmeniť menšinu na väčšinu, ani definitívne vyriešiť všetky nevráživosti a nenávisť tam, kde chýba obyčajná slušnosť a empatia. Rôznosť okrem toho ostane rôznosťou, menšiny menšinami a vždy sa budú musieť prispôbovať prostrediu, v ktorom žijú. Každý z nás, napokon, na jednej strane na prostredie pôsobí, na druhej sa mu prispôbuje.

Dnes som v tejto veci oveľa skromnejší. Myslím si, že žiť spolu znamená naučiť sa žiť aj s konfliktmi. V zárodku ich identifikovať, tlmiť, obmedzovať, sankcionovať, ale netváriť sa, že neexistujú, že ich možno definitívne odstrániť alebo zrušiť.

Keď som vystúpil prvý raz v metre na newyorskej Grand Station a uvidel na stene veľké grafity ľudí rozličných farieb pleti a rás, držiacich sa za ruky, bolo mi jasné, že to nie je obraz americkej idyly, ale návod, ako sa správať. Nie zo zákona, ale preto, aby sa ľudia nepozabíjali.

BYŤ INAK INÝ

Peter Zajac

Namiesto nespokojných proletárov všetkých krajín v pionierskych šatkách, montérkach a belasých zväzáckych košeliach spájajú sa dnes individualisti všetkých krajín, chodia s rovnakými ruksačikmi, tričkami, teniskami, bedrovými texaskami a tešia sa, akí sú jedineční. Pritom sa obzerajú okolo seba, či majú na sebe to, čo ostatní.

Dôsledkom epochy individualizmu je kolektivismus nového typu. Nazval by som ho kolektivismom spokojnosti. Nenanucuje, vnucuje sa, nenápadza, zvädza. Ako to už pred sedemdesiatimi rokmi napísal nemecký sociológ Norbert Elias, „vonkajší nátlak sa v priebehu civilizačného procesu interiorizoval“.

Nezaujíma ma v tejto chvíli zmena vonkajšieho nátlaku na vnútorný tlak, ktorá tak fascinovala moderných a postmoderných sociológov kultúry od Eliasa po Lipovetskeho. Zaujíma ma prahnúca túžba byť súčasťou väčšiny, ktorá sa prikryla višačkou individualizmu.

Myslím, že za touto túžbou sa skrýva základná historická skúsenosť ohrozenia ľudí s odlišnými postojmi, názormi, orientáciami, identitami, diskriminácie ľudí odlišnej farby pleti, etnickej príslušnosti a vierovyznania. Byť súčasťou väčšiny je najlepším ochranným sfarbením, umožňujúcim prežiť. Byť súčasťou menšiny, či dokonca stáť sám proti

všetkým, znamená reálnu hrozbu byť z daného spoločenstva ostrakizovaný, vytesnený, vylúčený, zničený, zamlčaný.

Rozvoj základných ľudských a menšinových práv po druhej svetovej vojne bol pokusom toto ohrozenie zmierniť. V prípade menšín sa začal používať pojem pozitívnej diskriminácie. Je to paradoxné pomenovanie. Diskriminovať znamená niekoho „poškodzovať, znevýhodňovať, ponížovať, znevažovať, odstrkovať“. Ani keď hovoríme o pozitívnej diskriminácii, nie je v tom nič pozitívne, lebo diskriminácia ako základ v ňom ostáva.

Toto paradoxné spojenie predurčilo zrejme obsah a dosah právneho chápania menšinovosti. Spomeniem aspoň niektoré z dôsledkov. Väčšiny, ktoré chcú uplatniť svoje práva, sa niekedy deklarujú ako menšiny. Takouto väčšinou, domáhajúcou sa menšinových práv, sú ženy a typickým príkladom sú kvóty v politike či na univerzitách.

Kvóty so sebou nesú elementárny problém: nerozhoduje sa na základe individuálnej schopnosti, ale menšinovej (prípadne väčšinovej, deklarovanej ako menšinovej) príslušnosti. Menšinové práva tak paradoxne vytvárajú priestor pre diskrimináciu jednotlivcov.

Iným problémom je paradox menšiny, ktorá sa pri uplatňovaní práv opiera o svoj menšinový štatút daný inakosťou a pritom túži byť aspoň v inštitucionalizovanej podobe zákonov a symbolických úkonov rovnaká ako väčšina. Typickým príkladom sú homosexuálne manželstvá.

Skôr inštinktívne ako racionálne cítim, že za volaním po menšinových právach sa skrýva aj akási nepomenovaná túžba patriť k väčšine, a to i tam, kde to fakticky nie je možné.

Rozumiem tejto túžbe, aj keď ju nezdieľam. Ako potomok luteránov a židov a ako sekulárny človek som na Slovensku menšinou. Deti mojich detí a detí mojich najbližších majú inú identitu, sú katolíci, luteráni, židia, bez cirkevnej príslušnosti, Slováci, Taliani, Američania, Izraelčania a každý z nich bude mať odlišný pocit väčšiny a menšiny.

V skutočnosti sme každý v nejakom zmysle voči niekomu menšinou a v istých životných situáciách sme osamelí. Pamätám sa, ako som bol v roku 1990 v Šuranoch na stretnutí Matice slovenskej. Tristo účastníkov v sále zdvihlo ruky za matičný jazykový zákon, ktorý zakazoval Maďarom hovoriť na Slovensku v úradnom styku po maďarsky. Ostal som sám a kľčovite som držal ruky za chrbtom, aby som ich nezdvihol. Šurianski vépeenkári prišli po stretnutí za mnou a plakali, že som aspoň raz tú ruku mohol zdvihnúť a že som ich v Šuranoch zničil. Darmo som sa im pokúšal vysvetliť, že keď človek zdvihne ruku raz, zdvihne ju aj druhý raz. O čosi neskôr našli svoj politický útulok tam, kde cítili novú väčšinu, a nerozumeli, prečo sme sa proti nej postavili.

Slováci, ktorí boli v Československu menšinou, sa v Slovenskej republike zmenili na väčšinu a začali sa správať voči menšinám presne tak, ako sa na to predtým sťažovali u Čechov. V Európskej únii sme zase len menšinou a prinajmenšom väčšina

slovenských politických elít sa správa podobne ako v Československu – vonku prispôsobivo a úslužne, doma voči všetkým, ktorých pokladajú za menšinu, povýšenecky.

Vážim si zákony na ochranu základných ľudských práv a menšín. Dnes si však nemyslím, že môžu pomôcť odstrániť problém, ktorý je vpísaný do každej osihotenosti a menšinovosti. Skôr si myslím, že sa treba učiť nebáť sa byť sám. Prijímať pokojne, že sa to môže stať. Alebo to aspoň brať ako fakt.

Osamelí ľudia, ľudia v menšine, zvädzajú napokon v živote najťažšie zápasy, ktoré nemožno vyriešiť tým, že sa menšina privilegizuje alebo väčšina autorizuje. Osamelosť a menšinovosť názorov je okrem iného aj výsledkom odvahy byť sám sebou. Tento zápas zvädza každý človek sám a najmä sám so sebou.

Je to neskutočne ťažké, lebo každý z nás chce byť iný a zároveň nosiť rovnaké texasky ako všetci ostatní. Ale čo nám ostáva, ak sa nechceme len prispôbovať.

Fedor Gál

Môj partner v tomto dialógu je profesor, literárny vedec, politik a podobne. Univerzitní profesori sú profesijná menšina, literárni vedci sú menšina medzi spoločenskými vedcami, sekulárni konzervatívci sú menšina medzi sympatizantmi politických ideológií, Občianska konzervatívna strana, ktorú spoluza-

kladal, je supermenšinová strana na Slovensku a zrejme by sa dalo nájsť ešte niekoľko ďalších menšinových charakteristík Petra Zajaca. Napríklad má dvojnásobok detí, než je slovenský priemer. Nepochybujem o tom, že na svoju akademickú kariéru je pyšný, rovnako ako na svoje deti. Takisto nepochybujem, že by svojej politickej strane doprial násobok volebných preferencií, než aké má. Pochybujem však, že ho kvôli niektorej z jeho menšinovostí niekedy neobslúžili v krčme, zmlátili na ulici či neprijali do roboty.

Na niektoré zo svojich menšinovostí sme hrdí, iných by sme sa radšej vzdali. Vzdajte sa však pôvodu, etnicity, farby pleti... Ide skôr o to, aby púha príslušnosť k menšine nebola diskriminujúca. Bodka, hotovo. Alebo, aby existoval spôsob, ako sa s takouto diskrimináciou vyrovať. Dávno som už rezignoval na rozmanité programy, legislatívne akty, kampane, štát. A čakať, kým sa láska a súcit stanú dominantnou spoločenskou emóciou, je nezmysel. Diaspora je mekkou mojej inakosti. Som v nej medzi svojimi, alebo sám so sebou. K životu medzi svojimi netreba ani odvahy, ani pocit výlučnosti. Stačí sa pozorne pozrieť do očí svojmu blížnemu. Ak vidím nenávisť, pohrdanie, odpor, niet o čom rozmýšľať. Končí mierová koexistencia a začína sa boj a život v diaspore.

Boj „vyčnievajúceho“ vedca, politika, sympatizanta marginálnej politickej strany má však trochu iné parametre ako boj ostrakizovaného migranta či Róma z východoslovenskej osady. V prvom prí-

pade ide iba o uznanie a kariéru, v druhom zase o prežívanie a prežitie. Naozaj to nemá nič spoločné s hrdosťou na príslušnosť a sebavedomím. A už vôbec sa mi do toho nechce pliesť nejaké načítané mudrovanie. Poznám ľudí, ktorí dilemu svojej inakosti riešili pokornou vierou v Boha – ten predsa miluje všetkých. Iní našli útočisko na zdevastovanej periférii, kde prežili život nedotknuteľných. Sú aj takí, ktorí sa stali záškodníkmi v nepriateľskej spoločnosti. Osobné vzostupy a pády týchto ľudí sa často odohrávali za pokryteckého záujmu štátu, čo je trochu eufemistické označenie pre aroganciu mnohých štátnych úradníkov.

Vlasta Deméterová je rómska žena. Rozhodla sa čeliť údelu nezamestnanej tým, že si zriadila malý obchodík v prízemnom kumbálku paneláka malého severočeského mesta. Iste nemala ilúzie o tom, že zlomí predsudky, iba chcela uživiť seba a rodinu. Pri obíehaní úradov jej pomáhala blondáta gadžovka. Tiež kvôli existencii. Nerozprávajte im o tolerancii, láskavosti a súcite. Obe sú láskavé, tolerantné, súcitné a považujú to za rovnako prirodzené ako vodu a vzduch. A nekecajte im ani o hrdosti na nejakú menšinosť. A ak im už chcete pomôcť, nakupujte U Lukáša.

Obe ženy z potravín U Lukáša možno prežijú svoju podnikateľskú anabázu. A až budú raz spomínať na svoje začiatky, budú vedľa únavy cítiť aj hrdosť na to, že to zvládli. Áno, ja starnúca Rómka, matka a manželka dlhodobo nezamestna-

ného Jendu Demétera, a ty starnúca a rozvedená matka dvoch detí sme to zvládli. A môj syn Lukáš možno vďaka tomu zmaturuje na lepšej škole a potom pôjde na vysokú. Skôr si však myslím, že Vlastu Deméterovú umorí finančný úrad, hygienik, susedia, ktorí predsa nebudú nakupovať u tej cigošky, holohlaví grázlici zo susednej štvrte a podobne. Až dovtedy by sa však naozaj patrilo nakupovať U Lukáša. A nahovárať kamarátov, aby sa pridali. Vlastne toto je šanca: koalícia menšinových ľudí v bežných úkonoch každodenného života. K tomu skutočne nepotrebujeme nič, iba jeden druhého a pokojnú istotu, že iné je pekné.

MILUJ SVOJHO BLÍŽNEHO

Fedor Gál

Ak je Boh, tak je jediný pre všetkých, inak by nebol Bohom. A nielen pre všetkých, ale aj pre všetko – celý vesmír.

Dnes vieme, že naša galaxia je iba jednou z približne stotisíc miliónov galaxií, ktoré môžeme vidieť pomocou moderných ďalekohľadov. Každá z týchto galaxií sama osebe obsahuje okolo stotisíc miliónov hviezd. Tá naša meria naprieč približne stotisíc svetelných rokov. Teória veľkého tresku a rozpínajúceho sa vesmíru situuje vznik vesmíru do obdobia asi spred desiatich až dvadsiatich tisíc miliónov rokov z jediného bodu a jediného impulzu. Tu sa otvára priestor pre diskusiu o dôvode existencie vesmíru a jeho zmyslu. Toto bude diskusia o úmysloch Božích, hovorí Stephen Hawking, človek, ktorý je naozajstnou celebritou súčasnej astrofyziky.

Naša planéta Zem je teda vo vesmíre zrníčkom prachu. A jeden človečik, z takmer siedmich miliárd ľudí na tomto zrníčku prachu je čo? A čo jeho zhruba sedemdesiat-osemdesiatročný pozemský život? Chcelo by sa povedať, že nič! Ale: každá jedna jednotlivá čiastočka má svoj zmysel, ak je časťou vyvíjajúceho sa organizmu. A vesmír takýmto organizmom nesporne je.

Biológia a príbuzné vedy však odhaľujú aj iný vesmír – vesmír nesmiernej zložitosti a štruktú-

rovanosti každého, aj toho najmenšieho a najjednoduchšieho živého organizmu. Miliardy častí tohto organizmu spolupracujú a vymeriavajú rytmus jeho životného cyklu. Každého osebe a všetkých dohromady v ich vzájomnej závislosti.

Samozrejme, svet ľudí je iba nepatrnou súčasťou života. A predsa spoločenské a kognitívne vedy mapujú ešte ďalší – tretí – vesmír. Je to vesmír ľudských vzťahov a emócií, ľudskej mysle, pravidiel zoskupovania a existencie ľudských spoločenstiev. Ich pestrosť je udivujúca. Ľudská schopnosť poznávať a cítiť je však zase iba časťou sveta človeka, ktorý svojou činnosťou už tisícročia vytrvalo nahloďava a pretvára prostredie, v ktorom žije. Výsledku tejto činnosti sa zvykne hovoriť kultúra. Naozaj sa zdá, akoby kultúra vymrštila človeka z poriadku prírody a dala mu ďalší rozmer – rozmer individuálnej slobody, ktorú u ostatných živých bytostí nepoznáme. V tomto rámci si každá z existujúcich kultúr vypracovala vlastný koncept ľudského údely, teda spôsobu, akým ľudia reflektujú kvalitu vlastného života a svoj postoj k smrti. Iný v rámci taoizmu či budhizmu, iný v rámci konfucianizmu, iný v rámci judaizmu, kresťanstva či islamu, ak už mám vymenovať aspoň niektoré z tých najznámejších či najvplyvnejších náboženstiev. Ľudský údel je však ich spoločnou témou.

Biblický mýtus o Adamovi a Eve – aby som zotrval na pôde našej civilizácie – však vymedzuje človeku jedinú podstatnú slobodu: slobodu voľby

medzi dobrom a zlom. Čo je však dobro? Všetky veľké náboženstvá hovoria zhruba to isté: Čo ty nenávidíš, nerob inému. Alebo: Miluj svojho blížneho ako seba samého. Tento etický imperatív nájdeme v základoch každého náboženstva a kultúry. Fakt, že sa napriek tomu – a často práve v mene Boha – navzájom nenávidíme a zabíjame, svedčí o tom, že samotná príslušnosť k civilizácii a kultúre (teda aj k náboženstvu) sama osebe nemusí automaticky znamenať cestu správnym smerom.

Ak je boh – s malým „b“ – súčasťou (vyústením) kultúr, ľudia z duchovných možností vyberajú tak, aby volili medzi dobrom a zlom v kontexte svojej viery. A ak je aj pre sekulárneho človeka voľba medzi dobrom a zlom „iba“ etickým imperatívom, má jeho cesta za slobodou menšiu hodnotu ako cesta veriaceho? A veriaceho ktorej viery?

Zdá sa, že jedným z predpokladov, ako naplniť život slobodou bez ohľadu na konkrétnu kultúrnu a náboženskú zakotvenosť, je práca s vlastným „ja“, pestovanie emócií, ktoré smerujú k uprednostňovaniu dobra. Ciest je veľa a ich rozmanitosť nie je podstatná, výsledok áno.

Najväčšou prekážkou na tejto ceste sú deštruktívne emócie (neschopnosť nadväzovať medzilidské vzťahy, nedostatok súcitu, žiarlivosť, závišť, krutosť) a sloboda chápaná ako práva bez zodpovednosti. Moja dobrá alebo zlá voľba je však môj – a iba môj – údel. V rámci tohto údela má však „vesmírne“ rozmery. A naozaj nie je dôležité, že naša galaxia je iba jednou z približne stotisíc miliónov galaxií, ktoré

môžeme vidieť pomocou moderných ďalekohľadov. Že každá z týchto galaxií sama osebe obsahuje okolo stotisíc miliónov hviezd. Že tá naša meria naprieč približne stotisíc svetelných rokov. A že vesmír už má minimálne desaťtisíc miliónov rokov atď.

Nemyslím si, že konflikt kultúr (a náboženstiev) je osudom ľudstva. A tiež si nemyslím, že treba čakať, až Einstein sociálnych vied a filozofie príde s receptom. Sekulárna etika je možná a jej základný pilier ponúkajú práve náboženstvá už spomenutou formulkou: „Miluj svojho blížneho ako seba samého.“ Problém spočíva v tom, aby sme chápali (kultúrne, nábožensky...) iného ako svojho blížneho. Cestou k tomuto cieľu určite nie je knižnica nabitá monografickými dielami o sekulárnej etike. Skôr sa mi zdajú realistické tieto dve základné možnosti: 1. V globálnej aréne „zvítazi“ jediné civilizačné paradigma. 2. Sekulárna etika sa stane doktrínou mierovej koexistencie rozmanitých civilizácií a kultúr. Samozrejme, do úvahy prichádza aj tretia históriu vyskúšaná cesta: striedania vojen a mieru, alebo – v lepšom prípade – cesta permanentného vyhroteného konfliktu. Nemyslím však, že v ére globalizácie a zbraní hromadného ničenia je to dobrá cesta. Jedine, že by to práve takto chcel Boh.

Peter Zajac

—
Báseň Nijaký smútok, nie datuje Gottfried Benn
6. januárom 1956. V akejsi predtuche píše v liste

redaktorovi časopisu Merkur Hansovi Paschkemu, že je to jeho posledná báseň. Gottfried Benn zomrel 7. júla 1956, takže možno pokojne povedať, že je to báseň bilančná.

Báseň hovorí o takých celkom nepoetických veciach, akými sú postele, na ktorých umierali nemeckí básnici. Spomína sa v nej detská postieľka Droste, Hölderlinova veža „u istého stolára“, Rilkeho a Georgeho „lôžko švajčiarskych nemocníc“, Nietzscheho „biely vankúš“, na ktorom „ležali veľké čierne oči“.

Benn pritom myslí, samozrejme, aj na gauč, na ktorom trávil posledné mesiace života. Záverečné verše básne: „Nijaký smútok, nie. Pridávna, pridáleká / prinedotknuteľná posteľ a slzy, / nijaké Nie, nijaké Áno, / zrodenie, telesná bolesť a viera / vlnenie, bezmenné, kmitnutie, / niečo nadpozemské hnulo sa v spánku, / pohlo posteľ a slzy – / zaspil“ sú akýmsi nemetafyzickým zhrnutím a podčiarknutím zmyslu života.

Nemetafyzické chápanie života v sebe obsahuje zvláštny paradox. Odpoveď na (zúfalé) hľadanie zmyslu života spočíva v tom, že nie je tým, čo v živote nachádzame, ale čo strácame. Nie je tým, čo chceme, aby sa udialo, ale tým, čo sa udialo. Tautologicky povedané – nemetafyzickým zmyslom života je život sám, ono bezmenné vlnenie a kmitnutie.

Občianska morálka je zosvetštenou podobou kresťanskej morálky. Tá je však zdôvodnená metafyzicky, vyhliadkou na večnú blaženosť. Základ-

ným problémom nemetafyzickej, sekulárnej etiky je otázka, prečo by sa mal človek správať morálne, keď vie (alebo si myslí, že je to tak), že existuje len pozemské blaho. Preto si kladie otázku, prečo by si z neho nemal vziať, odtrhnúť, vyrvať koľko vládze, lebo ved' je napokon sám sebe najbližším blíznym. Prečo by mal byť žičlivý, ohľaduplný, zdržanlivý? Prečo by mal mať mieru a nejsť až na doraz, keď ho táto doba triumfalistického sebaapredvážania ustavične presviedča, že honoruje výstrelky a krajnosti, prekračovanie hraníc a zákazov, aj keď ich ľudstvo vytvorilo ako hrádzu proti vlastnej sebaničivosti.

Na túto otázku existuje niekoľko odpovedí. Jedna sa drží najjednoduchšieho individuálneho, egoistického vzorca: nerob ostatným, čo nechceš, aby robili tebe. Druhá odpoveď sa opiera o solidárny egoizmus, o to, že vždy existuje niečo, čo človeka prekračuje. Tretia sa zaštieňuje kolektívnym blahom, ktoré môže mať sviatočnú podobu, ale vo všedný deň zakrýva bezuzdné sebecko.

To všetko je však priveľmi všeobecné a abstraktné a akosi nedostatočné. V čase excesívnych egoizmov najrozličnejšieho druhu, bezohľadnosti, ktorá nemá na viac než byť averzom komunistickej arogancie, nenachádzam lepšiu odpoveď ako u Rogera Scrutona v jeho úvahe Čemu verím a proč: „Komunizmus vytáhl do boje za zničenie prirodzeného sveta – sveta ľudskej zodpovednosti a vzťahů založených na svobodném souhlasu, kompromisu a společných dějinách... Není našim úkolem vyměnit komunis-

mus za nějaký jiný systém, ani přijmout nějakou jinou vědeckou teorii dějin anebo jinou totální, vše vysvětlující explanaci lidského údělu. Naším úkolem je dnes obnova přirozeného světa – světa, který vytváříme našimi slovy, úsměvy a gesty, když z nás promlouvá síla přirozeného lidského zájmu.“

Etika přirozeného světa ponúka predstavu spoločnosti, „ktará vzniká spontánne všude tam, kde lidé vidí v druhých lidech lidi a ne části monstrózního stroje. Když budeme pěstovat svoji kulturu a budeme se chovat šetrně k odkazu naší historie, znovu objevíme svět, který je našim světem...“

To je to, čo dáva zámčitu života zmysel. Žiť v prirodzenom svete s vierou je darom vnútornej istoty. Žiť v ňom so sekulárnou etikou je celožitným výstupom bez istenia.

ŽENY (A MUŽI)

Peter Zajac

Život prežívam vo svete samozrejmych partnerských vzťahov medzi ženami a mužmi. Zažívam ho autenticky u rodičov, pokladám ho za samozrejmy vo svojej rodine, u seba aj u svojich detí a takto vnímam aj vzťahy mojich bratov a ich žien.

Jediný príbeh, ktorý sa anekdoticky vymyká z tohto rámca, sa spája so starou mamou, ktorú sme volali Tamiška. Bývala u nás a až na konci života prezradila, že žiť so starým Kutlíkom nebolo vôbec ľahké.

Starého otca sme nepoznali, zomrel na rakovinu. Poznali sme len príbeh nedeľného obeda, pri ktorom sa Elenka a Igorko naťahovali, kto dostane akú časť kuraťa. Krídelko bolo pre Elenku, aby rýchlejšie lietala, stehienko pre Igorka, aby stál pevnejšie na nohách. Apa sa pri tej hádke napálil, vyhodil kura von oknom, Tamiška zbehla dole, zdvihla kura, ofúkla a dala na tanier. To hovorilo čosi o tom, aké postavenie mali v rodinách dievčatá a chlapci.

Nezažil som v rodine diskrimináciu žien, ani násilie. To neznamená, že neexistujú; znamená to len toľko, že ich vnímam od malička ako čosi neprirodzené.

Zdá sa mi, že to bola práve generácia našich matiek, ktorá kliesnila cestu k partnerskému vzťahu muža a ženy. Nebola to cesta ľahká, narážala

na odpor prostredia a tradícií, bola cestou obetí, ale v prvorepublikovom Československu bola možná. Potvrdzujú mi to zmienky Františka Mikloška o noblesnosti jeho matky, učiteľky slovenčiny a francúzštiny, či osud matky Fedora Gála, ktorá obetovala svoj život po otcovej smrti rodine.

Chcem však napísať o pani Soni Kovačevičovej. Nestihol som to, keď vyšla jej knižka spomienok Preskakovanie polienok a zborník Etnológia a kultúrne dedičstvo, ktorý jej venovali kolegyne a kolegovia pri osemdesiatke.

Na tom zborníku je niečo zvláštne. Je zriedkavé, ak si uctia spolupracovníci svoje kolegyne a kolegov. Ešte zriedkavejšie je však to, ak má u nás vedkyňa, či vedec toľko žiačok a žiakov, ako ich má Soňa Kovačevičová od čias, keď s ňou spolupracovali na Etnografickom atlase Slovenska.

A celkom výnimočné je to, že si u nás niekto držal celoživotnú čiaru a vnútornú integritu celoživotnej práce. Je to osamelý dôkaz toho, že kultúrnosť a kultivovanosť je u nás možná, a to aj do seniorského veku. Sme totiž rapsodické, nesystematické povahy, schopní jednorazového činu, ale oveľa menej vieme systematicky pracovať a zachovať si v práci vnútornú poctivosť. Napokon, každý má svoje alibi: musel prežiť všetky zmeny režimov a štátnych usporiadaní vrátane toho dnešného. A málokto z tých režimov bol voči ľuďom vládny. Jediné, čo vnímame ako kontinuitu, je diskontinuita. Preto na nás pôsobí kontinuitne sa odvíjajúci život ako čosi takmer neskutočné.

A práve o ten život ide. Václava Navrátila už koncom tridsiatych rokov dvadsiateho storočia priťahovala sféra, ktorú nazval osobnou archeológiou. Nešlo mu ani tak o hľadanie hmotných reliktov, z ktorých by sa znovu vytvoril presnejší obraz minulosti. Zaoberala sa zážitkami, zapadnutými v zákutiach vedomia, ktoré sa asociačne vynárajú a aktivizujú v budúcnosti. Povedané trochu jednoduchšie, osobnou archeológiou sa vytvára archív toho, čo sa z minulosti sprítomňuje v budúcnosti.

Preskakovanie polienok vnímam ako zažitý „mikrodoklad zmätkov 20. storočia“ a formu osobnej archeológie Sone Kovačevičovej, aj ako akýsi náprotivok k jej profesionálnemu hľadaniu hmotných reliktov minulosti. Soňa Kovačevičová robí pre nás pochopiteľnejšiu (aj keď nie ospravedlniteľnejšiu) dobu, po ktorej by sa ináč zľahla zem, lebo veď takmer nikto sa nechce vracieť k svojim omylom a chybám, a tých omylov a chýb bolo veľa. Preto bublú pod pokrievkou a u nás je o nich (už zase) takmer neslušné čo len hovoriť.

Možno práve preto, že tých chýb a omylov sa dopustila Soňa Kovačevičová menej ako jej rovesníci, môže o nich (o tých omyloch, ale aj o tých rovesníkoch) písať pokojne a s jemným odstupom. Nechcem prezrádzať, aby ste mali z jej spomienok také (trpké) potešenie ako ja, ale je to zosobnený celý kľukatý a meandrovitý život dvadsiateho storočia v jeho tragikomickej podobe, kde sa (ako to napísal svojho času Dušan Dušek) história

mení na historiky. A ja by som dodal – a napriek tomu ostáva históriou.

Neexistuje nejaký abstraktný ženský príbeh. Existujú len konkrétne, osobné príbehy, ktoré možno uchrániť pred zabudnutím. Alebo nechať zapadnúť.

Fedor Gál

Peter mi avizoval tému takto: „Ide mi o prvo-republikovú generáciu žien, ktorá sa v liberálno-demokratickom prostredí Československa emancipovala, ale zároveň si podržala pôvodné vlastnosti: starosť o deti, o muža, o širšiu rodinu, myslím si, že to mali ťažšie ako dnešné ženy, ale obstáli so ctou, myslím to trochu aj ako také nepriame porovnanie dvoch generácií: našich matiek a dnešných žien...“

Moji rodičia žili v malej dedine na Liptove. Niektoré ženy z tejto dediny (podobne ako niektorí muži) plakali, keď Židov nakladali do áut a odvážali do táborov, iné už v tej chvíli mysleli na ich majetok. Niektoré ženy (podobne ako muži) počas komunizmu kolaborovali, iné vzdorovali. Niektoré ženy v novembri 1989 (rovnako ako niektorí muži) prišli tam, kde ich bolo treba, iné čakali, ako to dopadne. Niektoré ženy zlyhávali a zlyhávajú v rodine i v práci, iné nie. Rovnako tak muži. Mám problém vzdať hold celej generácii.

A vôbec, čo to znamená vzdať niekomu hold? Uctiť si ženu za starosť o deti, o muža, o širšiu rodinu? A ženy dohromady za to, že „generačne“

zdieľajú túto starosť a k tomu si priberú ešte aj robotu a spoločenskú angažovanosť? A špeciálne slovenské ženy za to, že ich starosť a angažovanosť je namierená na tú našu slovenskú hrudu?

S touto – nie príliš novátorskou – myšlienkou som šiel v nedeľu 29. augusta asi hodinu po polnoci do postele. Až dovtedy som totiž čakal na sľúbený text od Petra. Mojou úlohou bolo napísať zhruba do ôsmej rána repliku a poslať ju Janovi Štrasserovi, ktorý mal dopoludnia uzávierku. Dal som si budík na piatu. Nevyspatý som sa vyhrabal z postele a šiel k počítaču. Mail od Petra neprišiel. Iba Ivan Hoffman mi, podobne ako už roky deň čo deň, poslal svoju rannú poznámku pre Rádiožurnál českého rozhlasu. Tentoraz bola venovaná práve skončenej olympiáde v Aténach. Tu je jej záver (citát):

„Úplně nejlepší by ovšem bylo soutěžení národů ignorovat. Nebýt jako domácí Řekové, kteří svým nacionalizmem byli chvílemi trapní, a umět se nadchnout i výkony, které v konkurenci nejlepších sportovců světa dosáhl třeba Maročan, Číňan, Švédka anebo Kubánka. Nakonec jsou to stejně jednotlivci, a ne národy, kdo nejrychleji doběhnou či doplavou do cíle, nejvyšší či nejdál skočí, vrhnou disk, oštěp anebo kladivo. Olympiádě by prospělo, kdyby se každému vítězi místo hymny hrála jeho oblíbená písnička a kdyby jedinou požívanou vlajkou byla ta s pěti kruhy. Olympijští vítězi by pak měli patřit všem, což by se mohlo vyjádřit udělením čestného občanství ve všech zemích světa. Po celém světě by pak ze soutěžení sportovců byla k dispozici stejná

statistika, nebylo by sportovních supervelmocí ani outsiderů, ale na to bychom si zvykli snadno.“

Vložil som týchto pár viet do textu a spočítal slová. Bolo ich 450. Chýba ešte asi 150, aby môj článok mal rozsah, aký má mať. Šiel som na záhradu, dal si cigaretu a zamyslel sa nad „vzdávaním holdu“. Zdá sa mi, že v bežnom živote treba vzdať hold celkom obyčajným veciam. Keď deti vedia, že rodičia sa o ne postarajú. Keď partneri(ky) vedia, že dodržím slovo, priatelia(ky), že ich nepodrazím, ľudia, s ktorými mám dnes dohodnuté stretnutia ku kadečomu, že prídem včas a budem pripravený jednať vecne. Nikoho z nich nebude zaujímať, že som sa nestihol vyspať. Áno, vzdávam hold drobnostiam všedného dňa a poriadku, ktorý je nezávislý od dobových a ideologických kontextov. Poriadku, ktorý nevyžaduje mimoriadne výkony a potlesk – prkotinám, ktoré mi dodávajú pocit, že môj život a životy iných ľudí by za istých okolností mohli byť príjemnou melódiou, a nie namáhavým škripaním. No nič, ľahnem si ešte na hodinu. O ôsmej musím byť za volantom, o deviatej uzatvárame projekty Nadácie pre vzdelávanie za uplynulý mesiac, potom diskutujeme s Mirom Švolíkom o fotoilustráciách k tejto knihe polemických esejí, ktoré sme s Petrom Zajacom uverejňovali v Domine fórum tuším deväť mesiacov. A je to 636 slov.

SMRŤ A UMIERANIE

Fedor Gál

Správa z portálu IDnes z 18. mája 2004:

Češi väčšinou umierajú v nemocniciach alebo ústavoch sociálnej starostlivosti. Nezriedka sú v posledných dňoch života úplne opustení, navyše akoby na ťažko neškolenému zdravotníckemu personálu. Vyplynulo to z výskumu združenia Cesta domů, ktoré propaguje hospicové zariadenia. Najčastejšími symptómami umierania sú bolesť, dušnosť, úzkosť a depresia. Všetchny tieto prírodné znaky umierania vyžadujú starostlivosť, ktorá v Česku nie je často pečlivá. Väčšina z nich ale umiera anonymne v nemocniciach a sociálnych ústavoch, kde sú v posledných dňoch života odkázaní iba na seba a nie vždy kvalitnú starostlivosť personálu. V nemocniciach a liečebných dĺhodobých nemocných umiera cez sedemdesiat percent ľudí. Viac než dve tretiny zdravotníkov chápu starostlivosť o terminálne (nevyléčiteľne) nemocných v republike ako špatnú. Problém je podľa odborníkov v tom, že moderná medicína berie smrť ako lekárske selhání, nikoli ako prirodzené vyústění ľudského života. študenti medicíny, ktoré združenie Cesta domů oslovilo, si postěžovali, že je na vysokých školách nikdo nepripravuje, ako sa starať o umierajúce, ako jim pomáhať, ako s nimi komunikovať.

Náboženské autority (a nezáleží na tom, ktorého náboženstva) hovoria o tom, že kríza modernity je

dôsledkom straty viery v život po smrti. Sekulárny človek – hovoria tieto authority – neverí v posmrtný život, a preto necíti zodpovednosť za to, čo po ňom zostane. Ničí životné prostredie, bezhlavo konzumuje, nemá v úcte nič, čo presahuje horizont pozemského života. Jediné, čo ho desí, je smrť samotná. Veľmi sa usiluje vytesniť ju za hranice bežného vedomia, a keď už o nej musí premýšľať, považuje ju za nevyhnutný koniec všetkého, za konečnú a neodvolateľnú bodku. Vytesňovanie smrti spôsobuje akúsi štitivosť k starobe a umieraniu. Tu, podľa veriacich, treba hľadať nielen príčiny nášho západného hedonizmu, ale aj údelu starých, chorých, „zbytočných“ a umierajúcich.

Som sekulárny človek, ale nezdieľam takéto presvedčenie. Úcta k človeku, životu, životnému prostrediu nesúvisí s vierou v posmrtný život. A strach zo smrti nie je výsadou neveriacich. Štitivosť k starobe a umieraniu je deficit morálky, podobne ako jalový hedonizmus.

Podľa odborníkov – biológov, geriatrov a iných – je smrť fatálna záležitosť a dôsledok celkového opotrebovania organizmu. Smrť organizmu je z hľadiska prírody prirodzená. Z hľadiska ľudskej túžby, potreby nádeje, viery, obáv a strachu nie.

Rôzne kultúry ponímajú smrť a umieranie rôzne. Rôzne sa k smrti a umieraniu stavajú aj konkrétni ľudia z rovnakej kultúry. Nemyslím, že dramatické zovšeobecňovanie má zmysel. Fakt, že budhisti čelia smrti cvičením, meditáciou a vierou v reinkarnácie, kresťania a mohamedáni vierou v posmrtný

život a židia upierajú svoju nádej v znovuzkriesenie po príchode Mesiáša, nie je podstatný. Podstatný je apel na spôsob života na zemi. A tu sú všetky náboženstvá vzácné jednotné: Miluj svojho blížneho ako seba samého. Že sa tohto prikázania nedržíme, je už iná vec.

Moja mama zomrela na geriatrickom oddelení veľkej nemocnice. Nebol som pri tom a tejto ťažoby sa nikdy nezbavím. Pred intímnu skúsenosťou so smrťou stojíme bezmocní a nepripravení. Čo však znamená byť pripravený na umieranie a na smrť?

Blízke je mi budhistické poňatie, podľa ktorého život a smrť tvoria jediný celok. Slávny tibetský básnik Milarapa povedal: „Mojím náboženstvom je žiť – a umrieť – bez ľútosti.“ Toto však treba vedieť. A naučiť sa to vedieť trvá celý život. Cvičiť sa v smrti je cvičiť sa v slobode, povedal Montaigne. Čo to však znamená „tu a teraz“?

Dôstojné umieranie a postoj k smrti je vec výsostne osobná a zároveň spoločenská. Súcit okolia je nevymáhateľný. Jeho absencia nie je vecou civilizácie alebo kultúry, ale civilizovanosti a kultúrnosti konkrétnych ľudí. „Akú ste si ma uvarili, takú si ma zjedzte!“ povedala by smrť.

Peter Zajac

Starým rodičom hovorili vnučky a vnuci omka a tata. Omka bola naozaj omka, ale tata bol tata

preto, že vnučky a vnuci vyrastali nejaký čas bez otcov a on prebral ich rolu. Bol mužom rodiny.

Tata mal Harmošku. Pestoval hrozno, dorábal víno. Hovorilo sa mu harmonické, bolo, aj s povlakom. Tata celý život staval, čo po ňom zdedili dcéry staviteľky a syn. Staval chatu, pivnicu, šopu, šopku, nadstavbu, prístavbu, ploty, plôtiky, bránky, oporné múriky, stĺpy, stĺpiky. Deti a vnuci s ním.

Tata bol zázračný mičurin. Vypestoval slivku, na ktorú zaštepil ringloty a mirabelky. Raz v živote mi dovolil obuť si gumáky, navliecť pršiplášť s kapucňou a postriekať ju. To sa teda naše deti čudovali.

Okolo chaty bol lesík, tata mal ceduľkou označený každý dubák. Medzi stromami bola hojdacia sieť, vzadu ohnisko s konármi, zastrúhanými na špekáčiky, za chatou bol lianový les, kde sa hrali vnučky a vnuci na tarzanov.

Tata mal pána Gajdoša. Ten ho rozvážal starou estévečkou, lebo tata ako staviteľ budoval po celom Slovensku retranslačné stanice. Aj tata mal estévečku. Aj ja.

Tata sa hádal so synom a strážil dcéry. Syna neuhádal, dcéry neustrážil. Jedna mu fukla do Ameriky, len pozemok po nej ostal. Druhá nefukla nikde, ale aj tak ju neustrážil. Obe boli džudistky a levice bratislavského korza. Syna neuhádal, bol psychológ, a tak sa navzájom psychologizovali.

Tata pracoval do konca života. Jedol päťkrát denne, z chleba si odkrajoval po malých kúskoch. Žul a vymýšľal nové plány. Bol dôkladný. Začal vetu v pondelok a dokončil v sobotu.

Oziabalo ho a spával s vlnenými ponožkami. Čím bol starší, tým viac ponožiek potreboval. Proti smrti bojoval ako tiger. Divoko sa mykal na posteli, vyskakoval, utekal z izby, keď sa nedalo ináč, oknom, on, ktorý v živote nepoužil neslušné slovo, klial, nadával omke, sestre, deťom, vnukom. Zvíťazil a predĺžil si život o tri roky.

Tata sa narodil na Zakarpatskej Ukrajine, kam prišla jeho rodina zo Žarnovice. Mladý učiteľ, fešák s úzkymi fúzikmi, mal rád Československo. Keď kraj obsadili v roku 1939 Maďari, vydal sa na strastiplnú cestu Maďarskom, Rumunskom, Rakúskom, Nemeckom do Prahy. Tam vyštudoval techniku, čo mu po vojne zazlievali. Nedal sa, ani do strany nevstúpil. A to mal doma zarámované, že pracoval vynikajúco a vinš od spolupracovníkov: „Čože je to päťdesiatka.“ V Mukačeve si ho našla omka. Vtedy ešte nebola omka. Mala viedenskú výchovu, umeleckú dušu, mladé, ľahké nohy a povrávalo sa, že jej matka utratila milióny. Tak sa vybrala na východ učiť na klavíri malých Slovákov, Čechov, Maďarov, Rusínov, Ukrajincov a Židov. Naletela na tatov učiteľský šarm a bolo to na celý život. Okrem tatu mala rada deti, vnučky, vnukov a hudobne nadaných malých Cigánov. Koho nemala rada, nepoviem.

Omka bola presvedčená, že všetci sa môžu naučiť spievať a hrať na klavíri, dokonca aj ja. Učila každého, kto jej prišiel pod ruky. Doma mala dva klavíry, v Harmoške ďalšie dva, učila na Ľudovej škole umenia, a keď jej bolo smutno, hrala na klavíri sama pre seba.

Omka viedla veľkú domácnosť, kam sa zmestil každý. Chodila s kolieskovou nákupnou taškou, v ktorej vozila chlieb, mlieko, vnučku a vnukov. Raz ma poslala so stoličkou k stolárovi, a aby som lepšie trafil, povedala mi, že jeho meno sa začína na S. Po dvojhodinovom blúdení som stolára našiel. Volal sa Novosad.

Bola krásna, dcéry po nej. Mala v sebe niečo z metropolitného šarmu, akúsi zábudlivosť, ktorú si vypestovala, aby si nemusela pamätať najhoršie veci. Bola elegantná, mala štíhle klavíristické prsty, ohnuté reumou, plela jahody, okopávala, ryla, chodila po Harmoške v teplákoch a vo svetoch, ktoré mávala zapnuté o gombík nižšie. S vekom sa stále viac nakláňala k zemi. Prežila tatu, raz spadla, zlomila si kľčok stehennej kosti, ležala v posteli, bdela, spala, snívala, bola už viac s tatom ako s nami. Hľadela trochu začudovanými očami a hovorila: „Už som unavená.“ Tíško zosnula.

Zažil som omkino a tatovo starnutie a umieranie. Tata odchádzal ťažko, omka ako vánok. Obaja do konca života robili, čo bolo treba a čo ich bavilo. Na ich pohreboch som zistil, že tata bol grécky katolík a omka rímska katolíčka. Nikdy o tom nehovorili. Niesli si to v sebe.

O SLOVE

Peter Zajac

Keď sme s Jánom Štrasserom prekladali Posledné dni ľudstva Karla Krausa, hľadali sme primeraný jazyk k tomuto obludnému záznamu zverstiev prvej svetovej vojny, ktorým prichytával slovo pri čine.

Ten jazyk som našiel v dobovej slovenskej tlači a bol to nemilosrdný objav. Či to bolo počas prvej alebo druhej svetovej vojny, v päťdesiatych rokoch, v čase normalizácie, počas Mečiarovho režimu, jazyk doby vždy zodpovedal svojou arogantnosťou a obscenitou brutalite činov.

Hmýril sa zapredancami, podvratnými živlami, nepriateľmi národa, rasy, triedy a štátu, rakovinovými nádormi na tele spoločnosti. Len sa vždy podľa režimu dosadzovali do príslušných koloniek nové mená.

Zapredancami maďarského národa sa stali Slováci, ktorí chceli žiť v Rakúsko-Uhorsku a mať svoje práva, rovnako ako sa stali zapredancami slovenského národa Slováci, ktorí chceli žiť po roku 1989 s Čechmi v Československu ako rovní s rovnými, či Maďari, ktorí chcú žiť ako Maďari na samostatnom Slovensku.

Nepriateľmi štátu sa stali za druhej svetovej vojny židobolševíci, za komunizmu pomáhači imperIALIZMU, za normalizácie pravicoví oportunisti, za Me-

čiara čechoslovakisti a za Dzurindu členovia rozvratnej skupinky.

Za nacizmu sa stali rakovinovým nádorom na tele spoločnosti Židia, Rómovia, homosexuáli, duševne chorí a telesne postihnutí, za komunizmu triedni nepriatelia. Viera bola pre zmenu ópium ľudstva.

Za nacizmu boli podvratnými živlami demokrati, za komunizmu kresťania domáhajúci sa náboženských práv a zradcami ľudu disidenti brániaci základné ľudské a občianske práva.

Nepriateľmi štátu sa stali v päťdesiatych rokoch nielen mandelinky zemiakové, žabí muži a balóny nenávisť, ale aj roľníci a živnostníci, brániaci vlastný majetok pred nájazdom znárodňovania. Rovnako sa nimi stávajú dnes majitelia pôdy, chrániaci si ju pred nájazdom buldozérov a štátneho vyvlastňovania.

Najperfídnejší bol vždy rokokový jazyk, ktorý skrýval za malebným pomenovaním faktickú krutosť a násilie.

Slovo tábor sa v modernej dobe začalo používať na označenie sekulárneho raja detských a firemných zariadení, v ktorých sa mali rekreovať, obnoviť svoju tvorivú silu deti a zamestnanci (bolo to vzhľadom na povahu práce naozaj malebné slovo). To platilo až dovtedy, kým nevznikli koncentračné tábory, gulagy a jáchymovy, určené na ľudské vyhladzovanie (aj to je ináč zvláštne slovo, ak si pod hladným predstavíme kynoženie, aké nemalo v dejinách páru).

Práca bola matkou pokroku, kým sa pod pracovným nasadením nezačalo skrývať bezplatné po-

užívanie menejcennej pracovnej sily v Reichu či v Šúre, pracovné nasadenie právnikov a lekárov v komunistickej výrobe, alebo inovatívna myšlienka o pracovnom nasadení nezamestnaných, ktorých bola vláda odhodlaná poskytnúť po povodniach, akoby nejakých vlastnila.

Slovo čistota sa spájalo s nevinnosťou, s telesnými rituálmi a fyzickou hygienou (ako deti sme vpravievali: čistota pol života, špina celý), kým sa v jazyku mafiánov nestalo čistenie označením pre odpratávanie zavraždených obetí či členov nepriateľských gangov.

Zájmy národa, ľudu, triedy, verejnosti platili len dovtedy, kým z nich nezačala trčať celkom osobná chamtivosť.

Slovo má kultúrnu pamäť. Pamätá si priazeň, žičlivosť, nehu, lásku, ale aj brutalitu, násilie, zabíjanie. Keď sa začína zabúdať na historické zázemie slov a jazyk sa vracia k starým barbarstvám, neznamená to len stratu kultúrnej pamäti, ale aj signál invázie nových barbarov.

Dejiny sa opakujú: aj keď tentoraz neprichádzajú barbari na chlpatých koníkoch, v brneniach, motorizovane, s kosákom a kladivom v ruke či na lafetách sovietskych tankov, ale v oblekoch, s bielymi košeľami a pásikavými kravatami. Používajú však tie isté slová a spojenia ako starí barbari. Hovoria o vnútorných nepriateľoch štátu, pracovne nasadzujú a za verejné záujmy skrývajú svoje vlastné.

Nové barbarizovanie jazyka ohlasuje brutálnu dobu. Jazyk nových barbarov v glacé rukavičkách

a celých v bielom seje dnes vietor. Zajtra zožneme búrku.

Fedor Gál

*Jak opatrně užívali ti dávní
svých vzácných slov!*

Tao te - 'ting (v preklade Jiřího Navrátila).

Kedysi ľudia nevyriekli jediné zbytočné slovo.

A hanba mala k nim ďaleko.

Konfucius: Rozhovory a výroky
(v preklade Mariny Čarnogurskej).

Áno, Peter, „nové barbarizovanie jazyka ohlasuje brutálnu dobu. Jazyk nových barbarov v glacé rukavičkách a celých v bielom seje dnes vietor“. Otázka znie, čo s tým? Myslím, čo my s tým! Veď aj situácia „v našich kruhoch“ dospela do zvláštneho štádia: Veľa rozprávame, málokto málokoho naozaj počúva, málokto si máločo z našich rozhovorov pamätá, málokto málokomu verí to, čo rozpráva. A pritom máme každý v zásobe niekoľko desiatok príbehov, keď niekto dal slovo a nedodržel ho, sľúbil a nesplnil, podpísal a vzápätí zabudol, mal urobiť a neurobil. Toto je – myslím si – kameň úrazu našej komunikácie. Nedostatok vzájomnej dôveryhodnosti paradoxne nevedie k mlčanlivosti, ale k inflácii slov. Hovoríme o situácii v ďalekých krajinách, kde sme nikdy neboli a o ktorých nič nevieme, o problémoch, na ktoré sme laici, o ľuďoch, ktorých nepoznáme... a hovoríme o tom všetkom s „plným nasadením“,

s rovnakým nasadením ako o tom, čo mienime urobiť, sľúbiť, podpísať... a s rovnakým dosahom. Kecáme, blábolíme, žvaníme, mlátime prázdnu slamu... Pátranie po kontextoch a obsahoch takejto „komunikácie“ nemá zmysel, ak nejde o výskumnú tému, alebo cimrmanovské predstavenie. Dvere „novým barbarom“ a brutalite otvárame my sami.

Mimochodom, poznáš ten vtip o dvoch írskych emigrantoch? Len čo vystúpili v New Yorku z lode, spýtali sa prvého človeka, ktorého stretli: Máte tu nejakú vládu? Áno, odpovedal prekvapene dotyčný. Tak my sme proti!!!

Asi by bolo správne povedať: Nie sme apriórne proti, ale preventívne nebudeme veriť ani slovo, kým neuvidíme, ako si tu žijete. No dobre, a čo keď ľudia žijú v prostredí, kde politici, ako píšeš, „hovoria o nových vnútorných nepriateľoch štátu, pracovne nasadzujú a za verejné záujmy skrývajú svoju tichú korupciu“? A ako dešifrovať, či sa napríklad za kampaňou proti terorizmu neskrýva aj marketing nového, mladícky nadšeného premiéra českej vlády – aby som sa presunul z vtipu do reality? Ako mám rozoznať, že keď sa po mafiánskom útoku v centre Prahy ukázal na mieste činu v značkovom športovom odeve, myslel viac na svoju bezpečnosť ako na svoju popularitu? No nijako. A preto budem naďalej prechovávať nedôveru k slovám, budem ustavične konfrontovať slová s činmi, vízie s realitou. A žiť si pritom svoj život.

Keď hovorím „žiť si svoj život“, mám na mysli aj večery za „jazminovým stolom“, ako si nazval naše

občasné a dlhé posedávanie za guľatým stolom v jednej bratislavskej reštaurácii. Sedíme tam, ľudia rôznych konfesií, i takí, čo sú nekonfesijní, ľudia protichodných názorov na mnohé naozaj zásadné otázky života, rozmanitých politických zakotvení i životných skúseností. Je to vždy zážitok. Vo vzduchu je pohoda a priateľstvo. A fragmentíky týchto rozhovorov potom vstupujú do našich skutkov, rozhodnutí, správania. Nemyslím si, že tento môj zážitok iní nepoznajú. Naopak, myslím si, že bez „jazmínových stolov“ by sa nedalo žiť. V čom je ich príťažlivosť? Za „jazmínovým stolom“ sedia ľudia, ktorí si dôverujú, vzájomne sa neurážajú a neprechováajú voči sebe negatívne emócie, rozprávajú sa o veciach spoločného záujmu a každý je zvedavý na názor ostatných. Pravda je však taká, že za nejakým iným stolom v tom istom čase môže sedieť pevné jadro miestnej mafie a mať rovnaké pocity. Aj fragmentíky ich rozhovorov vstupujú do skutkov, rozhodnutí, správania. Až charakter skutkov, rozhodnutí, správania dáva slovám náboj a váhu.

Váha našich slov necháva stopy všade tam, kde sa pohybujeme. Veda, politika, publicistika, rodina... Váha slov nejakých mafiánov od iného stola je zase spojená s údesnou paralelou medzi jazykom Krausových Posledných dní ľudstva a jazykom, ktorý nachádzaš v dobovej tlači od čias oboch vojen, rokov päťdesiatych, cez obdobie komunistického teroru, normalizáciu až po súčasnú hantírku týchto ľudí.

Aréna, v ktorej si to vzájomne rozdávame, však nie je slobodné diskusné fórum. Neobhadzujeme sa slovami, aby sme nakoniec považovali za víťaza toho, kto dokázal hodiť viac a ďalej.

Noví barbari sú za bránami. Diskusia, ktorú vedieme „medzi sebou“, má zmysel v jedinom prípade: keď pomáha artikulovať situáciu a vyberať účinné stratégie. A nemám pocit, že účinné stratégie sú stratégiami diskurzu. Prihováram sa skôr za pevné svaly, než za silné slová. Dobre si však pamätám slová istého majstra karate: „Vyhrať a neudrieť.“ Násilie a krutosť totiž naozaj nie sú stratégiou boja proti perfídneho rokokovému jazyku. Verejná akcia áno, politické rozhodnutie tiež. Najmä však pevné postoje v bežných úkonoch všedného života. Bodaj by sa nám darilo vyhrávať bez zbytočných slov.

VÝHLADY

Fedor Gál

To, čo nás za komunizmu frustrovalo (nedostatok informácií, demokracie, tovarov, pohybu...), zmizlo po novembri 1989 takmer zo dňa na deň. A o ďalších pätnásť rokov sme jednou zo štandardných európskych demokracií. Svet, v ktorom dnes žijeme, je nesporne príjemnejší a pohodovejší ako ten totalitný. O tom naozaj niet pochyb.

Tí, čo prevezmú žezlo po generácii novembra 1989, budú zväčša dobre živení ľudia so vzdelaním a s túžbou po svojom kúsku z koláča. Za hradbami ich integrovaného „európskeho domu“ budú stáť zástupy cudzincov, ktorí by si tiež radi odhryzli. Toto bude problém. Druhým problémom bude fakt, že budú musieť živiť nás, svojich starých a ekonomicky neaktívnych rodičov a spoluobčanov. Treťou bude stav životného prostredia a celková vyčerpanosť neobnoviteľných zdrojov. Zahraničnú, sociálnu, hospodársku a ekologickú politiku však budú aj v tomto svete robiť politici. Toto bude štvrtý zásadný problém. A piatym problémom bude každý občan sám osebe – kvalita jeho života (a smrti).

Nepochybujem o tom, že tieto témy budú rámcovať verejný diskurz a duchovný svet intelektuálnych elít. Môj názor: Peniaze a zdroje nemožno rozdeliť medzi ľudí spravodlivo, model (vázia) optimálne fungujúcej spoločnosti neexistuje a nikdy existovať

nebude a štát je iba nástroj, ktorý sám osebe nič nevyrieši, a čím menej má moci, tým lepšie.

Bieda však ohrozuje svet budúcnosti viac ako zbrane hromadného ničenia. Podobne nefungujúce spoločnosti a štáty. Čo s tým?

Útechou by azda mohol byť fakt, že to nikdy nebolo inak. Nikdy sme však nemali k sebe tak blízko ako teraz, v globalizovanom svete. A nikdy sme ani jeden od druhého tak tesne nezáviseli. Láska, súcit a dôvera sú liekom na problémy ľudí bez ohľadu na pôvod a náboženstvo. Spoločným nepriateľom je násilie a krutosť. A je úplne jedno, akou cestou sa konkrétni ľudia vyberú za touto pravdou, pokiaľ pútnikov po iných cestách nebudú prenasledovať a likvidovať. Alebo ešte presnejšie: pokiaľ budú schopní sa s týmito inakšími normálne rozprávať. Bohvieaký optimista nie som.

Nádej sa – ako si myslím – volá strach. Alternatívou k láske, súcitu a dôvere je totiž naozaj krutosť a násilie. Iba blázon (a fanatik) dá dobrovoľne prednosť druhému pred prvým. Normálny človek si trikrát rozmyslí, či vystaví seba a svojich blízkych takémuto riziku. Strach a viera, aby som bol presnejší. Mám však na mysli vieru veľmi nekonkrétnu. Jej hlavnou melódiou by bolo: „Ver si čomu chceš, len neubližuj ľuďom, nenič prírodu a keď vidíš niekoho trpieť, pomôž.“

Nositeľom viery je predovšetkým náboženstvo. Ako však človek príde k náboženskej viere? Poznám štyri spôsoby: Výchovou od raného detstva, náhlym osvietením vo vypätých životných

situáciách, dlhým hľadáním a rozjímaním a napokon: viera je často iba východiskom z núdze, riešením bezvýhodných situácií, posledným útočiskom.

Dávam prednosť ceste ad. 3). Keďže sa však týka iba žalostnej menšiny ľudí, problém nerieši. A tak sa kruh uzatvára: obavy (strach je možno príliš expresívne slovo) pred núdzou, organizovaným zločinom a terorizmom, vojnami, chorobami... vyvažuje nádej. Viera je jej zdrojom. Len ma (nás) nenúťte, aby sme všetci mali jednu jedinú. Napokon, existuje aj nádej bez náboženstva a etika rýdzo sekulárna. Tu niekde vidím kľúčové témy intelektuálneho diskurzu v horizonte najbližších desaťročí.

Paralelne s intelektuálnym diskurzom však „pobeží“ všedný život. Takmer dvadsať rokov som sa venoval prognózovaniu (vede o budúcnosti). Môžem vcelku kompetentne vyhlásiť, že dôležitá je iba prítomnosť. Minulosť je poučná, predjímanie možných budúcností umožňuje vyhýbať sa zlým rozhodnutiam, ale zmysel má naozaj jedine „tu a teraz“. Samozrejme, nie každé „tu a teraz“, ale iba také, ktoré neškodí vzťahom, prírode, životu. A nemám pritom, samozrejme, na mysli iba vzťahy, prírodu a život, ktoré sa ma dotýkajú bezprostredne, resp. na ktoré mám akýsi vlastnícky či „domovský“ nárok.

Peter Zajac

Rok 1989 vzbudzoval svojou občianskou podobou u niektorých západoeurópskych intelektuálov nádej,

že by sa mohol stať podnetom pre oživenie európskej civilnej spoločnosti. Nemecký filozof Jürgen Habermas napísal však už začiatkom deväťdesiatych rokov esej *Dobiehajúca revolúcia*, v ktorej túto tézu odmietol a ako kľúčovú videl odpoveď na otázku, do akej miery sa budú vedieť postkomunistické spoločnosti dotiahnuť na západnú (západoeurópsku) úroveň politickej, ekonomickej a sociálnej kultúry a v akom rozsahu si osvoja západné hodnotové orientácie.

V niečom mal pravdu. Étos občianskej kultúry, ktorý sprevádzal rok 1989, sa zo strednej Európy behom niekoľkých rokov vytratil a triedny kolektivismus len vymenil národný. Sprievodným znakom mnohých postkomunistických krajín sa stal nacionalizmus, prepukajúci v excesívnej polohe do násillia. Étos politiky ako služby verejnosti nahradila politika záujmov, najčastejšie vlastných.

V jednom však Habermas pravdu nemal. Nešlo o prehru imaginárneho Achillea komunizmu (čo nebol ani nijakým Achillesom) s korytnačkou západnej civilizácie ani o zmenu situácie, v ktorej sme sa stali slabšou periférnou a poloperiférnou korytnačkou, dobiehajúcou silnejšiu korytnačku, ako vtedajšiu situáciu so značnou mierou skepsy opísal slovenský filozof František Novosád, lebo sa mu zdalo, že vstupujeme do vychladnutých stôp západnej civilizácie.

Ukázalo sa, že nenastal koniec dejín. Naopak, dejiny sa dali do cvalu. Rok 1989 neznamenal len koniec komunizmu, rozpad sovietskeho impéria

a potvrdenie Spojených štátov ako jedinej svetovej veľmoci, ale aj začiatok nového historického pohybu v Číne, Indii a ďalších ázijských krajinách, na Blízkom východe, v Južnej a Strednej Amerike. Len v Afrike začal čas cúvať. Podobu a rozsah tohto pohybu a zmeny, ktoré privodí, nevieme dnes ani len odhadnúť.

Ukázalo sa, že tam, kde sa slabšia stredoeurópska korytnačka dala do pohybu a silná západoeurópska korytnačka ostala stáť, má dnes väčšie problémy silnejšia než slabšia korytnačka. V ekonomickej a sociálnej sfére bola v posledných pätnástich rokoch stredoeurópska korytnačka nezriedka pružnejšia a dynamickejšia.

Takže čo dobiehať má dnes aj západoeurópska korytnačka, a to nielen voči americkému slonovi, ale najväčšmi tam, kde to vôbec neočakávala a netušila – v dynamike vlastných ekonomických a sociálnych procesov. No šesťdesiat rokov po konci druhej svetovej vojny vychladla aj horúca stopa modernej európskej kultúry a jej hodnotovej orientácie.

Situácia sa obrátila. Jürgen Habermas dnes hľadá východisko v eurocentrizme, globalizácii a druhej moderne a František Novosád si myslí, že „tá vec“ (teda zrejme dobiehanie silnejšej korytnačky slabšou) sa relatívne podarila.

V niečom sa „to“ podarilo. Najlepšie to vidno, keď podstúpime od nášho humna a porovnáme stredoeurópskych pätnásť rokov s juhoslovanskými, bieloruskými, ruskými, čečenskými, afganskými, nehovoriac už o irackých či sudanských. Lebo aj

tam, a možno predovšetkým tam, sa odohrávali v posledných pätnástich rokoch zápasy tohto sveta.

Dnes sa mi zdá, že najväčším problémom blízkej budúcnosti bude u nás otázka kultúry celej spoločnosti a jej žitej hodnotovej orientácie. A vo svete, ktorý je aj naším svetom terorizmus a hlad. A ubúdanie slobody. A narastajúca heterogenizácia sveta, v ktorom začína euroatlantickej civilizácii chýbať spoločný hodnotový tmel.

V niečom podstatnom sa však u nás „tá vec“ nepodarila. Presadil sa extrémny egoizmus, ktorý zabíja to spoločné, čo pri všetkej jedinečnosti jednotlivca presahuje jeho životný obzor. Nazvime to pokojne spravodlivosťou.

Túžim po nej rovnako ako Lajos Grendel, ktorý si na rozdiel odo mňa myslí, že je zakliata v nových víziách a utópiách. Vízie a utópie si však vyžadujú ideálneho človeka a takého nepoznám. Poznám len omylných a chybujúcich ľudí. Nemyslím tým dravcov, ktorí nepochybujú o tom, že svet je len ich korisťou. Spravodlivosť pre mňa spočíva v túžbe omylných a chybujúcich urobiť svoje prostredie aspoň o kúsok lepším miestom pobývania človeka na tejto zemi.

Pri písaní textov sme použili túto literatúru:

- Bauman, Zygmunt: Svoboda. Argo, Praha 2003.
- Berger, Peter L.: Pozvání do sociologie. Barrister & Principal - Studio, Brno 2003.
- Dahrendorf, Ralf: Čo, ak ich asimilácia neláka?, SME, 24. 9. 2004.
- Danglová, Oľga a Stoličná, Rastislava (editorky): Etnológia a kultúrne dedičstvo. Ústav etnológie SAV, Bratislava 2001.
- Feldek, Ľubomír: Rozhovor, SME, OKO, 31. 12. 2003.
- Grendel, Lajos: Rozhovor, SME, OKO, 9. 9. 2004.
- Gyarfášová, Oľga: Aké Slovensko do akej únie? SME, 12. 1. 2004.
- Habermas, Jürgen: Die nachholende Revolution. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1990.
- Hawking, Stephen: Ilustrovaná teorie všeho. Argo, Praha 2004.
- Hoffmann, Ivan: Ranná poznámka, Český Rádiožurnál, 30. augusta 2004.
- Huntington, Samuel P. und Harrisson, Lawrence E. (Hrsg.): Streit um Werte. Wie Kulturen den Fortschritt prägen. Europa Verlag, Hamburg, Wien 2002.
- Hvíždala, Karel: Náš život v sametové normalizaci. MF DNES, 24. januára 2004.
- Kmeť, Norbert a Marušiak, Juraj (zostavovatelia): Slovensko a režim normalizácie. Ústav politických vied SAV, Bratislava 2003.
- Kovačevičová, Soňa: Preskakovanie polienok. Logos, Bratislava 2001.
- Kraus, Karl: Posledné dni ľudstva. Tatran, Bratislava 1987.
- Lewis, Thomas: Buňka, medúza a já. Mladá fronta, Praha 1981.
- Opat, Jaroslav: Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Torst, Praha 2003.

- Nicholson, Tom: Vrana k vrane, Domino fórum 2004, číslo 35.
- Novosád, František: Achilles a korytnačka, in: Vysvetľovanie rukami. Iris, Bratislava 1994.
- Palko, Vladimír: Faktografia praktík postkomunizmu na Slovensku, in: Boj o moc a tajná služba. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2004.
- Postman, Neil: Das Technopol. S. Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1992.
- Sidon, Karol a Hviždala, Karol: 7 slov. Dokořán, Praha 2004.
- Scruton, Roger: Čemu věřím a proč, Revue Politika, 2004, číslo 6/7.
- Trnka, Dobroslav: Prokurátor by nemal klamať. Rozhovor s Marekom Vagovičom, Domino fórum 2004, číslo 2.
- Turner, Jason: Sociálne dávky škodia chudobným. Rozhovor so Štefanom Hríbom, Domino fórum 2003, číslo 46.
- Zakaria, Fared: The Future of Freedom. WW. Norton, New York 2003.
- Žakowski, Jacek: Obavy a naděje. Mladá fronta, Praha 2004.
- Fotografie Mira Švolíka z Budvarky, Chez David (Bratislava) a Malostranskej kaviarne (Praha) vznikli v lete 2004.

Fedor Gál
Peter Zajac

1+1

V roku 2004 vydal Petrus,
Polárna 6, Bratislava ako
7. zväzok voľnej edície LIMES.
Prvé vydanie.
Fotografie Miro Švolík.
Edične pripravil Ján Štrasser.
Jazyková redakcia Štefánia Medvecká.
Grafická úprava Peter Brunovský.

ISBN 80-88939-83-6

